Масса а мехкий пролетареш, вlашаrlкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТЕН МИНИСТРИЙ СОВЕТЕН ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР

Газет арадувла 1923 шера денз ● ЕРА, 16 ноябрь, 1978 шу. ● № 137 (5867). ● Мах 2 кепиг.

Сийле хийла хьалхалаттарий!

КПСС обкома бюро, Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совет, облсовпроф, ВЛКСМ обком хьажий 10 бетта хьайбий продукташ яларан уж кийчъярен тlекьа лелаьчу республикански социалистически яхье итогашка.

Котъьлкнерг а лоарзlаш республикански газеташ тlа чlоагlдаьча сийлен Улга тlа яьккай:

РАЙОНАШ:

ГРОЗНЕНСКИ,

пачхьалкхенга дулх доккара шера план 10 бетта 81, шура — 96, фуэш — 88, тха — 121 процент кхоачашьйй. Дlадахача шера цу хенаца кийсдича шурен дулхи кийчдер — 7, фуэш — 2, тха — 9 процент дукхагlа хиннад.

ШЕЛКОВСКОЙ,

пачхьалкхенга дулх доккара шера план 10 бетта 79, шура — 92, фуэш — 202, тха — 106 процент кхоачашьйй. Дlадахача шера цу хенаца кийсдича дулх, шура, тха кийчдер 2 процент, фуэш 26 процент дукхагlа хиннад.

Дика болх белгалбаьккхаб Наурски, Надтеречни, Ножай-Юртовски, Урус-Мартановски районий.

КОЛХОЗАШИ СОВХОЗАШИ

Грозненский района «Цlьоалагlа мах» цlерагlа колхоз;

Шелковской района «Шелковский» совхоз;

Наурски района «Притеречный» совхоз;

Надтеречни района «Гвардейский» совхоз;

Шалински района «Шалинский» совхоз.

ФЕРМАШИ БРИГАДАШИ

Грозненски района «Гикаловское» яхча ОПХ ШУРИЙ ФЕРМА;

Наурски района «Терский» совхоза № 1 йолу шурий ферма.

Сунженски района ХХ-партсъезда цlерагlа колхоза № 3 йолу шурий ферма;

Гудермесски района «Восточный» совхоза шурий ферма;

Шалински района «Автуринский» совхоза № 2 йолу шурий ферма;

Грозненски района «Алагинский» совхоза хьаккхарий ферма;

Наурски района Ленина цlерагlча колхоза жа lуй бригада (воккхагlволе жа lу нов. Хамидов Э.);

Надтеречни района «Минеральный» совхоза жа lуй бригада (воккхагlволе жа lу нов. Шуаипов Т.);

Шелковской района «Красный пахарь» яхча колхоза жа lуй бригада (воккхагlволе жа lу нов. Магомедов А.).

КПСС обкома, Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета, облсовпрофа, ВЛКСМ обкома карара кара тела вимте лелаш а луш республикански газеташ тlа чlоагlдаьча сийлен Улга тlа баьхаб зоншка гlолле доккхагlа хьокхамаш дехьа:

А. Моисеева — Шелковской района «Путь к коммунизму» яхча колхоза доярка;

А. Астамирова — Сунженски района «Путь к коммунизму» яхча колхоза доярка;

К. Исраилова — Шалински района «Южный» совхоза доярка;

З. Даурбекова — Назрановски района «40 лет Октября» яхча совхоза доярка;

Х. Ацаева — Советски района «Ленинан некъ» яхча совхоза хьайбеш леладер;

Р. Сайдулаева — Гудермесски района «Терек» яхча совхоза хьайбеш леладер;

О. Зубкова — Шелковской района «Путь к коммунизму» яхча колхоза lасий леладер;

Н. Подлесная — Урус-Мартановски района «Красноармейский» совхоза хьаккхарч лелаер;

Э. Хамидов — Наурски района Ленина цlерагlча колхоза воккхагlволе жа lу;

Т. Шуаипов — Надтеречни района «Минеральный» совхоза воккхагlволе жа lу;

В. Алиев — Веденски района Орджоникидзен цlерагlча колхоза воккхагlволе жа lу.

Иттлагlча пятилетка хьалхарча нхаь шера план ханал хьалха кхоачашъяра шерра социалистически яхь йоаржаяьй Грозненски «Трансмаш» завода цехий коллективаша. Цу яхье хьалха латташ хьайоагlа сборочни цеха коллектив. Итт бетта план завода цехашта юкъе эггара хьалха кхоачашйир цо. Тlехдика къахьегаш ва укхаза слесарь-сборщик Симакин Виталий, слесарий - сборщикий бригадир Дударов Адым. Хlанзлехьа пятилетка хьалхарча нхаь шера задани тlеккхоачашъьйй цар.

СУРТА ТlА: (аьттехьара аьрдехьа) слесарь-сборщик В. Симакин, бригадир А. Дударов.

Б. МАЛОВА сурт.

ПАЙДА ЭЦА ЕРРИГАЧА ТОРОНЕХ

Чакхдоалаш латт иттлагlча пятилетка кхоалагlа шу. Дикача къахьегама толамашца белгалдоликх из тха «Ингушский» совхоза доахан кхоабараша. Шурий товарни ферма коллектив толамца кхоачашду укх шера шура яккхара а из пачхьалкхенга йохкара а декхараш.

Кхы а дикагlа да социалистически яхье хьалхалаттарий хьокхамаш. Йоккха дегlоз хиина вай хьамсарча Даьхенна рапорт лу аз айса укх шера а иттлагlча пятилетка хьалхарча нхаь шера а шура яккхара декхараш ханал хьалха кхоачашдарах. Айса lуъал деча хlара lаттагара кюъера лаьрхlача укх шера итт бетта 3426 килограмм шура лаьккхай аз. Из хул 1,5 шера планал дукхагlа. Иштта толамца кхоачашдаьд аз укх пятилетка хьалхарча нхаь шера декхараш а.

Кхы а ба тха коллективе иштта дика хьокхамаш долаш, шоашта хьалхашка латта декхараш толамца кхоачашдеш бола дояркаш. Эггара хьалха белгалъяккха лов сона сайца социалистически яхь лелаеш йола Евлоева Либихан. Ше лелабеча хlара lаттагара йоаккха шура кхо эзар килограммал дlатlех йоаккхаш укх шера Сийлахь - боккхача Октябра цlей тlаккхоачаш шура яккхара 1,5 шера план кхоачашъяьй Либихана. Укх пятилетка шин шерен итт беттен ше lуъал деча хlара lаттагара цо яьккхай 8113 килограмм шура. Из хул планагlа лаьрхlачул дуккха дукхагlа.

Дlахо йодача хана а тхоай балха хьокхамаш лоx на долийташ къахьега лаьрхlа да тхо, КПСС ЦК июльски (1978 ш.) Пленума решенеш кхоачаш а еш. Цу гlулакха мел эшар тхона долаш да. Доахан латта йlайха моттигаш я. Iай хьайбаш кхаба шортта гlоза а моши а доакъераш lалашдаьй совхозе.

Укхаза сона белгалдаккха лов цхьаьхка. Нагахьа санна балха хьалха латтараша цхьан lаттагара шера кхо эзар совгlа килограмм шура йоаккхе, ерригача ферме юккъера лаьрхlача цхьан lаттагара йоаккха шура шиъ эзар килограмм мара хилац.

Доккхий а бехкткохама а декхараш да КПСС июльски Пленумо доахан кхоабараша хьалхашка отталдаьраш — боахамашка шера цхьан lаттагара йоккха шура 3000 килограммага дlаккхоачаелга.

Цу лайкхача хьокхамашка кхача торонаш йий тха боахаме? Сона хетачох уж йолаш я. Цхьа-дале, социалистически хьалхалаттарий хьокхамий боарамга дlаккхоачадеш лакхде деза ерригача ферма балха хьокхамаш. Шоалагlа-дале, дикка лакхбе беза доакъараш lалашдара боарам, шерагара шерга тоаде деза доахана фу.

Цу торонех дикагlа пайда эцарга хьежна лаккхургда хьайбаш леладерий балха хьокхамаш. Цу деша дукхагlа йоакхо е еза совхоза а ферма а кулгалхоша, юртбоахама специалисташа.

Б. КОРИГОВА,
«Ингушский» совхоза [redacted]

Нохч-ГIалгIай АССР Лаккхехьарча

Совета массазарча комиссешка

КЪАХЬЕГАМА ХЬАЛАШТА — ДУКХАГlА ТЕРКАМ

Нохч-ГIалгIай АССР Лаккхехьарча Совета законодательни предположенеш комиссе арlаннарча заседание дийцар къахьегамах долча законий Кодекса 1 статье къахьегама хьалйий къахьегама бокъонаш ма-мотта лоарярен лакха боарам хьакхоллира дукъе дlадехараш моттигерча промышленноста предприятешка кхоачашдара дош.

Комиссе да а дийтlа дийцар моттигерча промышленноста министра доклад, республика прокурора представлени, моттигерча промышленностен коммунально-бытовой предприятей болхлой профсоюза обкома тохкам баь материалаш. Гучадьлар моттигерча промышленноста министерствоси пуй мара йоалча предприятей кулгалхошех къахьегара хила доагlа хьалаш хьакхолларан къахьегама законодательство леладаран кlезига уйла еш хилар.

Цхьайолча предприятешка телхаду кхалнаьха къахьегамах дола законодательство. Химзаводе кхалнаха байт фо деттан кица хьаду болх, еза кlамаш дlа-юха кхухайт. Болх бечарех ахаш кхалнах боллаше а заводе дац гигиена цlа, берий учрежденеш.

Текстильно - галантерейни объединене болх бечарех 85 процент кхалнах ба. Хlаьта а предприяте дакъа лацац кхалнаьха хьалашкех къахьегара бокъонаш лоаргеи Ерригсоюзни хьажаре, цу деша хьакъехьа предложенеш хьагулъяц, кхалнах халачеи зенерчеи балха тlара кхычахьа бахара мероприятей план йоацаш я.

Предприятешка телхаю балха алапи дlадалара хандаш. царех цхьараша профсоюзни организацара бокъо а йоацаш балха ден боагlача хана дукхагlа болх байт, законагlа доацаш нах балхара дlабоах, къахьегама книжкаех дола закон телхаду.

Дукхагlча предприятешка къахьегама хьалаш лертlа дац. Производственни участкаш ханна дlатаръаьча помещенешка, дукха доми газа хьажи йолаш я. Температурни режим лелаяц, вентиляци йоацаш е кlезига пайда луш я.

Балха моттигий кхерамзле лохача боарам тlа я «Металлист» яхача заводе.

Объединене мебельни цехера хьалаш а цу тайпара да.

Болх бе йолаяйнйтача Дуба-Юртарча художественни керамика фабрике цхьадола хlамаш чакхдаланза да: вентиляци яц, промышленни хиш цlендара гlирсаш хьаяц [redacted]

Предприятешка душевойлаш гардиробнеши санитарни хьалаш во долаш я, болхлоша шоай барзкъаш балха моттигашка леладу, хlама а цига дуъ.

Цхьайолча предприятешка къовсам во лоаттабу къахьегама дисциплина толхаяра тlехьа, къаракъаш мелаш, прогулаш еш, социалистически доалахье лечкъаеш моттигаш кlезига яц. Новкъостий судий, профилактика советий, шоай лоlамерча халкъа дружиний, кхыча общественни организацей торонех пайда эцац.

Комиссе тlайийцача соцамо моттигерча промышленноста министра Аушева А.-Х. Х. уйла тlалхийтай къахьегама законодательство леладара пуй мара йолча предприятешка цlенхаштта кхоачамбоацараш хилара.

Комиссе тlайийцар долаш дола кхоачамбоацараш дlадахара, къахьегама законодательство леладара де доагlа гlулакхаш деш да аьнна моттигерча промышленноста министра бехь хоах.

Моттигерча промышленноста министерствана тlадиллад йоалле заседание предприятешкара хьал дувца е, деза гlулакхаш белгалде а, цунна бехкткохаме бараш хьожабе а.

Къахьегама дисциплина чlоагlъяра къовсам чlоагlагlа лелабе, къаракъаш мелилга, прогулаш елта, социалистически доалахье лечкъаелга хьалда дlадаккха; новкъостий судий, профилактика советий, шоай лоlамерча халкъа дружиний болх айбе, цу хьакъехьара предприятей коллективаш лоархlам лакхбе.

Халкъа депутатий городской районий Советий исполкомашта могадаьд шоай территорешка йолча моттигерча промышленноста предприятешкара къахьегама хьалаш, къахьегама законодательство леладелга мишта латт къоастаде.

Комиссе Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Советага дlахайтар моттигерча промышленноста министерства цхьайолча предприятешка производственни бытовой хьалаш ла йиш йоацаш долга, дийхар цу хьакъехьа дала дарговоацар дара дукьа из дош къоастаделга.

Цу цхьан ханна профсоюзий областной советага дlахайтар моттигерча промышленноста предприятешкарча профсоюзни комитеташа къахьегама законодательство леладаран болх бечарна къахьегама хьалаш лертlа халаран тlахьожам тоам болаш ца лелабелга.

ХЬАТlАДОАГlАЧА ШЕРА КИЙЧО ЕШ

Грозненски районерча боахамешта юкъе хьалхагlа кхоачашдир Сийлахь - боккхачо Октябра сийна тlайица хиина социалистически декхараш «Горячеисточненский» совхоза къахьегамхоша. Пятилетка кхоалагlча шера пленах 1770 тонн шура йоала езача, итт бетта цар ахиай 1684 тонн; дулх — 502 тонн, пленагlа 420 тонн дохка дезача.

Къьстта айденначо хьинарце къахьегача кхаш леладераша ялат дlадалара олан 213 процент кхоачашйир районе хьалхарчарце, пленал 2300 тонн ялат пачхьалкхенга дохка дезача цар доккхад 4900 тонн.

Хьатlадоагlача шера доахаргдолча толамешта эша лард хьалхехье а кийчъеш ба хlанз боахама къахьегамхой: цар гуйхье дуъ ялат дlадийнад 4310 гектар, зяба хьыад дlайийнана хlамаех мукъеданна кхаш. Дика lан кийчо хьй хьайбаьта.

ДИКА ХЬОКХАМАШ

Пятилетка хьалхарча кхаь шера план ханал хьалха кхоачашъяра шерра социалистически яхь йоаржаьйча Н. Анисимова цlерагlча Новогрозненски мехкдаьтта чакхдоахача завода дукхагlа установкийн цехийн коллективаша дог гlоздоаха къахьегама толамаш доах укх шера. Царна юкъе хьалхара моттиг дlа ца хецаш хьайоагlа Колесников Анатолий Алексеевич керте латтачи цхьоагlча цеха коллектив. Кхаь шера задани ханал дукха хьалха чекх а яьккха, хlанзлехьа тlадоагlача шера хьалхарча шин бетта план кхоачашъяьй цо.

Иштта дика къа а хьегаш, цул дукха тlехьабусаш бац Гасанов Заид Юсупович керте латтача кхоалагlча цехен Васильева Лидия Николаевнас кулгалдеча № 43-5 йолча установкан технологаш. Пятилетка диъьлагlча шера февраль бетта тlеххьарча деной чотагlа мехкдаьтта продукци арахецаш ба уж.

В. КОСТОЕВ.

СОВЕТСКИ КОСМОНАВТИКА ЛАККХАЛЕНАШ

140 ДИЙНАХЬАРЧА КОСМИЧЕСКИ ЭКСПЕДИЦЕ ДОАКЪАШХОШЦА ЗВЕЗДНИ ГОРОДОК ВlАШАГlККЕТАР

14 ноябре Москвас космически марафона турпалаш Коваленок Владимира Иванченков Александра тlаьцаш ьнкка торжественни маршъ къаьстта дог айдеш яр. Космически аре дlахо кхаерзаяра дунен lилманна дукха знанеши опыти lоаяь йола цар экспедиция толам боаккхаш чакхъяьлар.

Союзни республикай байраккхашца хоттьий подмосковни аэродром. Байконур яхача космодромера хьайоагlача экипажа вакъабаьхнабар цlи хеза советски lилманхой конструктораши, Советски космонавташ кийчбу кулгалхой, отрядацара гlоллара В. Коваленоксеи, А. Иванченковеи коллегаш. Царна юкъе гуш ба вайна хьалха деш бовзараш. «Салют-6» болх баь ПНР космонавт М. Гермашевский, ГДР космонавт З. Йен, цар командираш П. Климук, В. Быковский.

— Тха яраз хиннад Звездни городока интернациональни отряда мутlарашка болх бе, — йоах З. Йена. — Со Москве водвага хайча селхан Берлинцаша сона дукха эзаш делар сай новкъосташта дlаде аьнна, хlаьта уж бизза турпалаш ба аьле царта дlаалар а тlаделлар.

— Сона хетачох, — аьлар космонатаца цхьана хьавенача авиаце инарал-майора А. Леонова, — цу дийнахе а уйла хlанз а орбите я. Вlашагlккетаро деташ гlоздаьха, шоаш космически никъ бе кийчбаьчарна, шоашца 140 дийнахьа Лаьттан тlа болх баьчарна доккха баркал ала сиха ба уж.

Космически операци чакхйоаккхача хана лаьттан тlара даьча новкъосталах космонавташа дийцар Звездни городоке хиннача митинге. В. Коваленокос космически орбита тlа шоаш хьийгача къина лакха мах барах эшпажа цlерагlа дег тlара баркал аьлар КПСС ЦК-ана, Советски правительствана. Митинге къамаьлаш даьча lилманхой [redacted] конструктораша, космонавташ кийчбара Центра кулгалхоша дийцар пятилетка кхоалагlча шера советски космонавтика даьхача lалаьмате доккхийча толамех, кердача поталовашца Даьхен сий кхы а лакхде шоаш кийча хиларах.

Митинге даькъа лоацаш хиннараша моаршала письмо дахьийтар КПСС Центральни Комитетага, КПСС ЦК Генеральни секретарага, СССР Лаккхехьарча Совета Президиума [redacted]дседателага новкъостага Л. [redacted]ежнева.

[redacted],
ТАСС спец. корр.
Звездни городок.

КОСМОСА ТУРПАЛАША — ЛАЬТТАН ТУРПАЛАШТА

Юрта боахаме хьалха латтача дукхача наха ер гуйре къаьстта белгала я: дикагlчарна юкъе а дикагlбараштa эггара хьалха деннад сийлен совгlат — космонавтий отрядо оттаь Гагарин Юре цlерагlйола Звездни вымпел.

Лаьтта хьайбаш леладеча, юрта гlишлош хьалъеча, доакъар доаккхача болхлой 586 коллективна ешай из.

14 ноябре СССР ВДНХ торжественни хьаме Украинен Белоруссен хьалхалаттараштa сийлен совгlаташ дlаделар. Вымпелаш дlаелар СССР летчикашa-космонавташа, Советски Союза шозза Турпалаша В. В. Горбатко, Н. Н. Рукавишникова, Советски Союза Турпалаша Ю. Н. Глазкова, В. И. Рождественске, Ю. В. Романенко.

Совгlаташ дlайийцараш даьккхала бийцар СССР юрта боахама министра В. К. Месяца.

ТАСС корр.

Советий мехка гlолла

ОДЕССА. Укхаза дlайоаллай СССР культура Министерства, ВЛКСМ ЦК, туризманеи экскурсешцен йолча Центральни совето еш йола культорганизаторий Ерригсоюзни конкурс. Цо итогаш ергъя мехка бlарччача шера дукхача къахьегамхошна самоlийтата вlаштlехьдаьнкхарий творчески яхьа. Конкурсо вlашагlтохаргъя цlейш, халкъа ловзараш, карнавалаш чакхъяхара опыт. Из чакхйоаллаш Одессе лауреатий медалаши дипломаши дахара яхье баргба шин бlаь гаргга культорганизаторш — ерригача союзни республикашкара, Москвера, Ленинградера никалаш.

• • •

БРЯНСК. Вlаьсти дlаде фу области эггара хьалха кийчдаьдаьннад Новозыбковски районера боахамаш. Укхаза вlаьсти дlаде лаьрхlача фух цхьоалагlчеи шоллагlчеи классагlа дар 90 процент совгlа да. Яалтен бобовеи культурай фун цаlи ахи миллион центнер гаргга дар пятилетка диъьлагlча шера вlаьстана кийчдаьд лаьтта леладераша, страховни фондаш вlашагlъеккай. Массанахьа болх беш а тайп-тайпарча техникана lалашъя йола специализированни бригадаши звенъяши, боахамашта юкъе фу дlа-юха телхалга вlштlехьдаьнкхад.

• • •

ЭЛИСТА. Тешаме бувзам вlаштlехьбаьннаб Калмыкие эггара гаьнагlйолча районаца — Октябрьски районаца. 500 номер йолаш болх бе йоласина нерда АТС гlулакх деш хургъя мелиоратораштa, дуга леладераштa. Октябрьски район — республике автоматически телефон республика чурча бувзамца lалашъяь ярех пхелагlа район я.

• • •

ЛЬВОВ. Ботанически заказник хиина дlаттай Прикарпатьера Рава - Русския яхача города юххера хьун ушаланн йола хоза моттиг. 150 гектар йола моттиг хlанзчул тlехьагlа пачхьалкхено лорааш хургья. Укхаза ягlа валериана, багульник, таволга, росянка, кхыйола дарбан баьцовгlаш. Хlанз областе лораеш я дикка, пихта, вяжа, пона хьунаш эрвашкарча флора участкаш, lамарч, бlаьшерашкара ягlаш йола гаьнаш. Заповедни участкаш Львовщине 35 эзар гектар совгlа я.

• • •

МИНСК. Миллион гектар мистача лаьттанашта известковани яьбаьннаб Белоруссе механизатораш. Химически мелиораци сехха гуракьа хlучул сихагlа ю укх шера. Сельхозтехника специализированни отделене шу чакхдаллалца кхы тlа кхо бlаь эзар гектар оакашн баьхи дола лаьттан товдергда. Из бахьан долаш дикна лакхлургья минеральни удобрений эффективность. Цо торо кулйтаргъя дикна дукхагlа хьуваьъам баккха.

• • •

КИШИНЕВ. «Принцесса Турандот» яхача К. Гоцци фьалгагlа оттаьча спектаклеца хьайийлар Молдаве столицерча Евг. Вахтангова цlерагlча Академически театра гастролеш. Вахтанговцаша укхаза ешай иштта Л. Зорина, «Коронация», А. Фредро «Дамы и гусары» яха спектаклаш а. Театра керттерча режиссера СССР халкъа артиста Е. Симонова белгалдаьккхар вахтанговски школе lомабьраш — Щукина цlерагlа Театральни училища чакхъьнкхараш, республикански «Лучафарул» яхча драматически театра труппа доагъашхой болх беш болча городе шоай выступленеш хургъялара.

НОВ. Г. Г. ДЖАНАЕВНА НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР lИЛМАН ЗАСЛУЖЕННИ ДЕЯТЕЛЬ ЯХА СИЙЛЕН ЦlИ ЯЛАРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Республика юрта боахама lилман кадраши йоккха говзал йола специалисташи кийчбеча доккхий гlуланкхаш карагlдуьларах, дукхача шерашка бернате lилман-практически преподавательски болх барах Нохч-ГlалгlaЙ Автономни Советски Социалистически Республика lилма заслуженни деятель яха сийлен цlи лойла юртбоахама lилмай доктора, профессора нов. Джанаев Георгий Георгиевича — Горский института юртбоахама ректора.

Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета
Президиума председатель **Х. БОКОВ.**
Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета
Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

ГОРСКИ ЮРТБОАХАМА ИНСТИТУТА БОЛХЛОШТА НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА СИЙЛЕН ГРАМОТА ЯЛАРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Дукхача шерашка Нохч-ГlалгlaЙ АССР юрта боахама кадраш кийчъеча беркате болх барахи Горский юртбоахама института 60 шу дизарца дувзаденнеи Нохч-ГlалгlaЙ Автономни Советски Социалистически Республика Лаккхехьарча Совета Президиума Сийлен грамота лойла:

Гапаев Татархан Туганович — заочни дешара волча проректора, доцента, технически lилмай кандидата.

Ерин Алексей Григорьевича — юртбоахама кулгалхойн специалистийн говзал лакхъяккхара волча проректора, доцента, юртбоахама lилмай кандидата.

Иванченко Мария Яковлевнана — семеноводства селекцеи баьцовгlаш лоьралрен кафедра заведующена, юртбоахама lилмай кандидата.

Сорокер Валентин Соломоновича — организацеи планировани кафедра доцента, юртбоахама lилмай кандидата.

Фокина Регина Семеновнана — заочни отделене йоккхагlа йолча методиста.

Хаматгульгов Бексолта Шамсудина — аспирантура отдела заведующена, доцента, юртбоахама lилмай кандидата.

Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча [redacted]
Президиума председатель **Х. БОКОВ.**
Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета
Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРА СОВЕТ ГУЛЪЯРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета Президиума соцам бу:

яхкаьлагlа хержача Нохч-ГlалгlaЙ Автономни Советски Социалистически республика Лаккхехьарча Совета йолагlа сесси 1978 шера 20 декабре гор. Грозне гулъе.

Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета
Президиума председатель [redacted]
Нохч-ГlалгlaЙ АССР Лаккхехьарча Совета
Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

ВАРШАВСКИ ДОГОВОРА ЮКЪЕ ДАКЪА ЛОАЦАЧА ПАЧХЬАЛКХЕНИЙ ПОЛИТИЧЕСКИ КОНСУЛЬТАТИВНИ КОМИТЕТ ГУЛЪЯРАХ

Баьчч бартага хьежжа 1978 шера ноябрь бутт чаккхбоаллаш г. Москве хургья Варшавски Договора юкъе дакъа лоацача пачхьалкхений Политически консультативни комитета арlданира совещани.

Л. И. Брежнев

ЦЕЛИНА

Новкъосте Л. И. Брежнева произведенеш газета доккхалца чІоагІа хьаштделаш йолга, идейно-политически бола вргабоахам толбара, партен халкъеи революционни, тІема, къахьегама традицен тІа къахьегамхой хьалкхебара бола чІоагІбера цар лоархІам мах баь варгвоацаш хилар чоте а эцаш 1978 шерарча «Керда дуне» яхача журнала хьайттлагІча номер тІа арадаьннача Л. И. Брежнева «Целина» яхача дагалувцарашта кепатех оаха.

I.

Маьхк яле — хургда илли а... Хозахета алац иштта. Ялат массаза а хиннай лоархІамегІа йола продукт, дерригача рузкъай бустам. ХІаьта сийлахь - доккха Іилма-технически хІамац карагІдаьккхича вай бІаьшере а нада халкъий вахаре керттерадар. Нах космосех чубеннаб, хиш, фордаш, океанаш карадерзаду, кІоаргга лаьттара мехкдаьттан газн йоах, атома ницах кхийнаб, бакъда ялат ялат а долаш дус.

Къаьстта, дог тохалуш, деза хеташ ялатаца гІулакх доагІа гербах канаш доахкача мехка граждании. Ала йиш я са, вІамига волча хана дена доза из сона ц.

Даьгахьара — болхло, даь даьгахьара — ахархо, аз са техкаб заводерча а юртарча а къахьегаме. ДІаволавелар болхло волаш, бакъда боахам хІалак баьча шерашко, ЙІаьххача хана завод сецайнча, лаьтта ахар, ялат дІадер, чуэцар доьза дийзар, хІаьта со кхийтар ший кулгашца ялат хьалкхедар фу яхилга да. Землеустроитель хилар, курсаш юрташка, Белоруссе, Урале болх баьб, хІаьта тІехьагІа а, юха а металлург хилча а, хано цо дицдалийтацар ялат. Кхыча коммунисташца цхьана юрташка ухар, сходашка кулакашца къувсар, хьалхара колхозаш вІашагІъехкар.

Ала йиш я: къахьега волавалуш деррига диъ шу дІаделар юрта. Кхыча тайпара а йиш я — бІаьрчча диъ шу. Землеустроителалла болх бе волавелар коллективизаци йолалуча юхьигах. ХІаьта заводе юхавера из керттерча даькъе чакхъаьккхача. Уж шераш — 1926 шерагара дехо 1931 шерага кхачалца — мехка исторе эпохана нийса да. Юртбоахама артелашта лаьтта дІакедадеш, оаха кхетадора, дукхьал тІайнаш дІадаьха ца Іеш юрт социалистически хувцара оахош гІо делга а, эзар шерашка лаьттача ахархочун вахара ерригa лард хувцилга а.

Из ве ах, городи юрта, заводи нхаи, промышленности юрта боахами сейна кхоачар боландаь. Запорожье, аз цох хьакха яздаьд, керттера уйла тІахийта йийзар индустри юхаметтаоттаяра, бакъда, кІаьд ца луш йоакхо елга дІадехар колхоаш гІулакхаша а. Днепропетровски городои юртои балха тІа дІалоацар дукха хІама ца ешшаш цхьатерра ха. Молдаве хьалхарча планс эттар юрта боахам, бакъда цига практически керда хьанкоалаш хиннача промышленносто а ше йиц ялийтацар. Иштта вІаши уллув йолхар уж йоакхонаш вІашагІнхета йиш йоаца парал лельни ши така санна, хІаьта сона уж вІашагІнхийтар.

ХІаьта тахан Кремле са балха истола тІа хан-хашахь Іоахк бІаьсти ялаташ дІалера лелавах, ялаташ тІадалара хьалак, чуэцара темпаех йола сводкаш. Дукхача хана деиз оамал хиларах айса телефон етт мехка тайп - тайпарча зонашка, хІаьта Кубанерча, Приднепровьерча, Молдаверча, Поволжьерча, СибарегІарча новкъосташка ладийгІача, цар оаза хов сона цига ялат миштад. Нагахьа санна, аргда вай, целине 15 июнь тІанхачалехьа догІа дийлхадеце, хоа, хьувкъама тІера массохи центнер Іолкиха езаргйолга. Нагахьа санна бут чакхбаллалца догІа ца делхе — кхы а тІера Іоикха... Цу тайпарча минуташка корагІа Москваге хьежаш латт, хІаьта бІаргашта хьалхашка — доазув доаца целинни кхаш, уйланга яха комбайнерий, агрономий, райкомащий юкьмараш, хІаьта сона безаш болча цу наха гаьна волаш а сона юха а хоалу се царна уллув.

Целина са вахаре чІоагІа юкъъеннай. ХІаьта деррига а доладелар 1954 шера шийлача московски дийнахьа, январь чакхбоалаш со КПСС ЦК вийхача. Проблема ше йовзаш яр, целинах цу дийнахьа хьалха хайнадацар, хІаьта кердадар дар целина шерра ахар духхьал сона тІадилла безам болга. Казахстане ма дІадоладе деза гаргагІча бІаьста, хаьаш эттара доацагІа я, болх хала хургба — из къайла дахьанзар. Бакъда тІатехар, хІанз цул белхтокхамегІа парте задани яц, аьнна. Центральни Комитета цига сон П. К. Пономаренкох дахийтача бакъахьа хет.

Деша корта, хезар сона, латт республикера гІуллакхаш ледара лелаш хиларах. Цигара кулгалхой кхийнача хьесапе болх беш ба, кердача декхарех, гуш ма-дарра, уж лоархІабербац. Целина ахарца дувзадена цу шерача аренашка вай де мел дезар кхетадара кхы тайпа боарам эц.

Тхона тІадулла керттердар — целина оахилга Іалашдар. Де деза гІулахх, ховре сона, Іалаьмате хала дар. ХІаьта эттара хьалха лаха еза селла боккха лоархІам бола декхар кхоачашделга вІаштІехьдаккхара нийса решени. Дувцар цхьаи республикаи ялата боахам айбарах хинна ца Іеш, еррнгача Советски Союза масштабашка ялата проблема бокъонца къоастаярах дар.

Гурахьа а целинера ялат чуда дезаш дар! Кхы тІехьа ца доахкхаш карарча гурахьа!

Иштта, са вахаро, дукхаза а санна, чІоагІа гола техар.

1954 шера 30 январе хилар Казахстанера хьали целина ахарца дувзадена дехараци дийца йола ЦК Президиума заседани. Шиъ ди даьлча со Алма-Ате дІавахар.

Цу хана сона дагадацар массехк шу даьлча сай вахарерча йиллургйоацача цу хан-юкъах дуца безам боагІарг ма-бий, аьнна. ШоагІа ала ца кхераш, аргда аз целине а цхьанкха йоазош а дневникаш юха а ала ца леладаьлга. Уж леладеча вецар, бакъда из дагадала дагІац аьнна хет сона.

Дагайох сона «Паччахьаьлкхен революцин» яхача книжкана В. И. Ленина яь дештІехье. Цу дештІехьек тІа цо язду, кхы цхьаькха а корта кийчъе волавелча ха ца тоьаш ше нисар — Октябрь тІаккхачаро новкъарле йир. «Цу тайпарча «новкъарленна» гІадваха мара везац,— белгалду Владимир Ильича юморца, — цох яздечул, бозамегІа а пайданегІа а да революце опыт ляр». Уж ленински дешаш вайна массанена а наказ да.

Целине миллионаш болча советски наха дІахо дихьар революце опыт елга. Кердача исторически хьалашка алсамдаьхар цуина карагІдаьннараш, хьалхеллар дегІаена социализм котелоица хьалъяра дийна опыт. Цудукъа сона даин дегчу а дисад дела в да цу лаьттанна деррига а дІадения шераш.

Алма-Ате хьалха нийсвенна вар со. Вакъда со городага хьежар цхьа шийтайпарча бІайхача безамца. Дукха ха яр сона из кхоачар йола, заочно езар сона из Каменское, Днепропетровск, Запорожье санна.

Са, дуккхача фронтовикий а санна, цу сахьате вІаштІехьдаланзар са кхочарбараш тыле дІабига адрес лаха. ВІаьха, сатем боаца бархІ бутт баьлар Алма-Ата, Карла Маркса улица, 95 цІа аьнна адрес долча сесага яздаьча письмос со лаххалца. Цу письмо тІара сона йийзар са дезал чуйицача наьха тайпан цІераш, — БайбусыновгІар Турсун Тарабаевичи цуй сесаг Рукъия Яруловнаи. Корадир цу хана ерригa а хІена яц аьнна цхьа этаж йоаа цІеноаш хиннача Алма-Ата оазараш кхьдолчарна тара хиина цар цІаиг. ТІом болча хана сесага яздора, цІа ахки гаьнаша къайладаьккха хул, хІаьта кора цІал шорттига тата деш арык да яхаш. Бакъда хІанз февраль леттар, арык даьсса дар, хІаьта ерзанъяьинача, тІайоагІача йовхало тІоадаьча гаьнаша тІьовролаш тІара Іоухийтар тІаьда тІадамаш. ХІана декар а ца хоаш цу сахьате чІоагІа, бІаргагуш санна дагадехар тІема дукха дениш. ДІачугІой? Дикача навихсни деоала баркал ала ма-дезий, аиъ сага метта халача шерашка ворхІ ваькхача пенашта сужне ваха везаций. ХІаьта а аз лаьрхІар сесаг хьаялца сабарде, хІаьте, нагахьа санна аьттув боале, укхаза цхьана дахка.

Улицашна гІолла дІахо вахар, ваха а болх бе а безаргбола город миштай эттара хьалхара хара динагІдела хьасап из долга а ховш. Опыт йолча бІарга дукхадар ертдоача безар тІа вахар. МоллагІча моттига боахама вахара шийтайпара барометр, цига бахача наьха обычей, традицей кизга ма-дий из. ГІар йоаллача, дукха нах болча, къоарзача алма-атински базаро хьакъале хоамаш кІезига даланзар сона. Города цхьабесса дола сурт дега дезаделар.

Иштта нийсделар, тайп-тайпарча адресех цига ваха везаш. ХьалхагІа ваха хоавир городал араха, салаІара цІагІа, хІанз цІа хезача Медео яхача катона (цу хана из боацаш бар) пхи километр гаьна. Іалаьмате хоза моттиг. Вешамаш, наькъилгаш, цІена фо, лоамашнара тІьйдда доагІа тата ду хий. Лоамаш шоаш а да уллув — сигала бесса баьддеро, лоа уллача бовхьашца къег. ТІеххьара Казахстане вече, 1976 шера сентябре, цу салаІара цІагІа вахар со, сай цІа лаха лаьрхІар аз, тешшаме шоллагІча этажа тІа ваьлар со, йовзаш йола нихІ хьа а леха сай царчарга дуаца волавелар со, укх кора кІал дар балха истол, хІаьта уллув — диван...

— А, Леонид Ильич, — ела къежар сестра-хозяйка, — БІаргчача шин наІара гІалат ваьлар хьо.

Цу хІамо сага память дика ца хиларах аларал совгІа хувцамаш сиха хиларах а йоах. ЧІоагІа хувцадена салаІара цІа меттел, — еррига тахавара Алма-Ата а вІалла тара яц хьалхарчоа. ХІанз из — Іалаьмате йоккха, хІанзара, цхьа миллион хІана бац хьина нах баха, хоза а шийтайпара а город. Из шерра хьалъеш я, дина уйла яь оттаьча планагІа, хІаьта, аз аргдар чезамца. Укхаза гургаьш хьона маьлхара, цхьан тайпара кварталаш, керда хьалдеча гІирсий архитектура шийтайпара я, цхьаькха а йоккха здани кхычун тара яц.

Укхаза се массаза ва къахьарча доттагІашка оал аз: «ХІанз юха а шу долча велаь со таргара нах шу доландаьІ» Са дезал Алма-Ате хьабаьхкача, тхо дукха хайшар ахархочун дар санна долча дакчан цІалга чу. хІаьта а цига. ЗІамигача чІоме. ЦІа хІана дІадаьнкхад. Цул тІехьагІа дІадахар центре, Джамбула улица тІа, гІумарах аьча Іоакхий экспериментальни цІагІа. ХетаргахьагІа чІоагІа хинна хургьац уж, цІа доацаш да. ТІема шерашка са дезал чуйица цІалт а доацаш да, — цу моттиге етташ я йоккхача фонтана зоьне кІежаш. ХІаьта Фурманови Курмангазев улицай саьнгара цхьа цІа мара дисадац цига хІанз. Бакъда, цу чу Алма-Ате болх баьча тІеххьара бетташка мара даланзар.

ХІаьта цу хана, 1954 шера февраль болалуш, кердача моттигага хьежа а валалехьа, Казахстана Компарте ЦК Пленуме хьала вийзар са. Ала деза, республикерча гІулакхех дукхача ораторашa цига дувцар самокритикин чІоагІен. П. К. Пономаренкоси аз уйла тІахийта ладувгІар, оахоша хьамьал дацар. Хоржамаш ду за тІакхьачча КПСС ЦК вихало пленуме дакъа лаьцарашна хоам бар. ЦК Президиума хьалхарча секретарале Пономаренко, хІаьта шоллагІча — Брежнев харжа могаду аьнна.

П. К. Пономаренкоца оаха барта долаш болх бора, де лерхІар цаІ долаш, йоакхо е еварашн гІуланхаш тоъаш дар шишнена а. Сок аьлча, Пантелеймона Кондратьевича аз массаза мах а бора сий а дора, моастагІчун тыле халиъо еча дукхаленна тІом мел латтача хана кулгалдь «керттера партизан» из хиларах а хьакъал доал организатори тешаме новкъосте из хилараха тарра.

Пленум чакхйоалаш, дакъа лоацаш хиннарашта баркал а аьнна, тха шинне цІерагІа деррига а массехк доаш аьлар цо.

— Сона хетачох, шун тешам бовбертбац оаха. Болх беш а беш а хургда вай! Сона хетачох ши шу даьлча йиш хургья вай тахан казахстански партийни организацена тІадехка декхараш кхоачашдаьд аьнна Центральни Комитетага дІахайта.

— Хьалххе а аргда аз, нийсса ши шу даьлча. Казахстана Компарте хьалхара секретарь волаш, аз КПСС ХХ съездага ховн бир целина ахара парте енна сийлахь йоккха задани сийленца кхоачашъярах.

2.

Іалаьмате дукха гІулакхаш тІадийшар тхона цу сахьате массаена а. Тахан, шераш дІадахачул тІехьагІа, цу хапарча документашка хьожаш, уйла ю аз, миштта вІаштІехьдоалар селла дукха хІамаш де а массанахьа кхача а? ХІаьта, хетаргахьа, иштта вІаштІехьдаьнка хургда-их вай дегІ, дага йоха а йиш йоаш йолча халонашца дІаІам — перани а физически а. Юха а дагабох тІом: сага дулургдоаца хІамаш деча кхоачар цига — йиза наб яцар, визал хІана дацар, окопашка бошабора, деношн бийсашн доахар лай тІа ухнаш, ца санна шийлача хичу кхувселора — шелалах а кхыча «шашарерча» лазарех а Іалха цамоташ хилацар. Цу тайппарв хІамаш дар целине гуш хиннараш а.

Целинин эпопея партин халкъи котдаьннача фронтаца, Іалаьмате боккхача тІемца нийсъе йийзай тІом, хІаьта а, бакъда, вІаши нийсдер хиннача бесса да. Ба[illegible], целина тІа топаш, бомбаш, йоккхий топаш еттацар, хІаьта а, цунгар дІамел йиккхачо бокъонца бола тІом дагабохийтар.

Из дІаболабара, эттаре хьалха, юха а тІема дешашца аьлча, низаш дІа юха нийсде, тылаш хьатІаузва езар, хІаьта из атта а дацар. Пленума тІехьа хилар гІулакхаш малагІча хьала тІа да къоастадь. Йола Казахстана Компарте VII съезд. Хьалха хиннача ЦК состава Бюрои Секретариатеи болх во бьарг лаьрхІар цо.

ХІана лаьрхІер доашхаргда аз. БІаьш колхозаш, совхозашеи МТС-и йолча, кхашиа болх беш итташ эзар тракторашн комбайнаши хиннача, аха мегаргдолаш хинна лаьттаа доацаш, миллионаш гектараш цонаш дагІеналн хиннача, ялат, дулх, боамби, тха тІом хилалехьа хиннача боарамел тІехдалацар, цхьайолча хана кІезигагІа а хулар. Шура 1940 шера аьккхачул кІезигагІа йоагІхар, ялат гектара тІара — 5 — 6 центнер, боамби — еррига а 10 центнер, коартолаш — 60 центнерал дукхагІа яхацар.

Цу хьагга тІеххо йийза Іоашаьръяь Кубань, Украина, Дон санна йолча мехка районаша докадаь хиннар юхаметтаоттадаьдар, хьувкъами хьайбаш продуктивности алсамъяха йолаеннаяр. ХІаьта укхаза, 1953 шу республике наггахьа мара ца хулача тайпара аьттув болаш нийсденнадале а, доакъар ца тоаф бахьан долаш цхьа миллиони ах миллиони бежан далийтадар. Шийла Іанаш долча хана, тІакхоале йоацаш лоаттадаьдар уж, цхьа бахьан а хьаьн желаш яцар: «Тханцига массаза а иштта хиннад» а яхаш. ТІатохаргда аз, колхозий председателашта юкъе дукха а бараш юкхьанцара образовани йолаш, хІаьта кхо бІаь Іаяха дешар ца ховш бар.

Ма-дарра аьлча, Казахстанерча юрта боахама хали хьал доашхаш дар объективни хьалашца а. Цо хьаьохкар из лоархІаме, дакъа берригача мехка а тесса дита хиннилга, цох дукхьала а гучадахь а парте хьаьлар 1953 шера КПСС ЦК сентябрьски Пленуме. Бакъда, юкъара хьал хьашйача а Казахстанера гІулакхаш да велалургвоацаш дар. ГІулакх чоалхане дерзаш дар цхьабола моттигера кулгалхой халонашца дІаІема а Іема «дегІар хургда-кх» яхача принципах болх беш хиннадаь.

— Селла йоаккхача республикана доал де могаргдолаш хиннадац вай. — йоахар съезде юкъарчал доацаш юрта боахама кулгалдеш хиннача ЦК секретара И. И. Афонова. — Вай событешта доал дац, во пожарникаш санна корзагІа даьнна хьувз. Вай йоаю цкъа цхьаннахьа, тІаккха кхыча моттиге ювлаш йола «цІераш». Вай кулгалдара керттера форма кхьаметтел кьаьхташ а доацаш, уполномоченнеш ба. Цу тайпара мукІарал даьчул тІехьагІа парте обкоми оагІорахьара яр ма - йий аьнна инициатива ца хиларо цецкаккхацар. Нагахьа санна цхьабараш гІулакх тоаде гІерташ хилча а, из чІоагІа «шийтайпара» хулар. Аьгда вай. Актюбински областо инициатива кхайкайир — хьайбешта цхьан шерал ах шерал тоъал доакъар кийчде. Селла дикка гІулакх къоабалдир, декхараш газеташ тІа кепатехар. ХІаьта моллагІа а починаш, ховш ма-хиллара, эттара хьалха чІоагІале лувцеш хила еза чурча низех, пайда эшанза йолча торонех. Царца бе пар керттера мах. Актюбинцаша кхыча тайпара дир. Сов зовмерча, декхараш тІехьа Казахски ССР Министрий Совете письмо дахьийтар: иштта а да иштта а да, декхараш кхоачашде тхона могаргдолаш сихха кхы тІа а я тхова кхо бІаь трактор, ялх эзар тонн фатаген, иззал автол, солидол, запчасташ яхиийта. Цхьан дешаца аьлча, турпалаш хала гІо де тхона, тхоца цхьана ивгча дала пхой безам беце.

Са еррнгача кулгалдара балха опыто —партийни, советски, армейски, боахама — дукха хьалха тешавьк: индененчества, кхычар чотах гІулакх тоаде безам хиларо, лапмусови кхьхато санна, из е воик новкъост фу де могаргдолаш ва хьахьонх. Целина ака езаш тхо хинна хиларца, деррнгача халкъо новкъостал дергда аьнна хиларца, иждевенчество мхераме а ерзаш йоккха хила мезаш яр. Цудукъа во гІулакх къаьстта дага ца кхаьбача даргдоацаш лаьрхІар аз. Дукхазза а дуца дийзад са кадрай йоакхо е езалгах. Кхетадеш ма-хиллара, дувцар да гІулакха тІа болх бе шоаш ховш болга хьахьенкача нахах. Дувцар массадолча хІаманна гешт де деза яхилтах дац; болх бе ца хоиш, кулга цІена боаца болхлой хьалда хувца беза. ХІаьта укхаза теша вийзар тайп - тайпара боарам тІара кулгалхой республике маст-масте, иштта аьлча, доттагІлен хьисапе лакхбеш хинна хиларах. Из цу сахьате соцаде дезаш дар, хІаьта П. Н. Пономаренкоца оаха чІоагІа никъ лаьцар. ХІаьта эгІазбахараш хургбоашаш из оаха дІаьлар гучадевлеш дукхьален. Иштта, хьалхара къамаьл деш — 1954 шера марте Алма-Ата харжархошта хьалхашка — аз аьлар:

— Казахстана партийни организацена хьалхашке Іалаьмате доккхий декхараш латтарца дувзадена чот яь варгвоацаш айлу кадраш нийса хьахаржареи дІанийсъяреи лоархІам. Казахстана Компарте VII съездо гучадаьхар цхьайолча кулгалхойна бехктокхам а боабаь гІулакхашта ахийта нах царех доахкача гІула кхашка хьежжа ца лехаш, шоашта мутІахьа хилара принципагІа лийха хилара тешаал деш дола кадраша беча балха тІара цІенхаштта дола кхоачамбоацараши гІалаташи. Из ла йиш яц вай. Республике дукха болаш ба парте оттадь декхараш кхоачашде могаргдола бокъонца хьалхийна, опыт йола, кулгалдеча балха тІа бахийтар кийчбаь нах.

ЛоІам бола командираш хьахоршш, тылаш хьатІаувзаш, сатем боацаш хьежаш дар тхо целина оахилга дІадолаларах парте решени ярга. ХІаьта 1954 шера февраль боаш латташ йолаелар «Мехка ялат доакхилга дІахо дегІадоаладарахи целинни залежни лаьтташ карадерзадарахи» соцам тІаийца йола КПСС ЦК февральско-мартовски исторически Пленум.

Казахстана аренашкара сийлахь - боккха хьовсам болабелар. Из баьржар йоккхача географически районе. Къилбаседа Казахстан малхбузехьара малхбоаленгахьа 1300-к. къилбаседехьара къулбехьенгахьа 900 километр йІаьха ухл. Цига уднача хІанзарча пхи (хьалха пхиъ яр уж) областий — Кустанайски, Целиноградски, (хьалха Акмолински), Къилбаседа-Казахстански, Кокчетавски, Тургайски, Павлодарски—юкъара майда 600 эзар квадратни километрал совгІа я. Из Франци санна йолча пхичахьалхенал дукхха а йоккхагІа я. ХІаьта цу Іалаьмате йоккхача моттиге керда аха езаш яр 250 эзар квадратни километр берхате аренаш — еррнгача Англел йоккхагІйола моттиг.

Целина оала аьла ца Іеш Алтайски края, Красноярски края, Новосибирски, Омски областаша, Поволжье, Урала, Гаьнарча Малхбоале оахар. ДукхагІчарна, хетаргахьа, хоаш хила мег мехка карадерзадаь целинни залежни деррига лаьттаи хІана 42 миллион гектар долга. Царех Казахстане аьхад 25 миллион. ХІаьта царех 18 миллион гектар казахстански аренаша аьхар 1954-и 1955-и шерашка.

Цифраша гІадвув, бакъда целина — из оахам хиина Іац. Из нана чубаха цІеноаш, школаш, больницаш, берий бешамаш, яслеш, клубаш, керда вашъкъаш, тІаьш, аэродромаш, хьайбай гІирсаш, элеватораш, складаш, заводаш — цхьан дешана аьлча, нах лерттІа бахара, хІанзарча дегІаенача юртбоахама производствана мел эшар.

Са торо яц, деи тІехьа ди, событена тІехьа событи хьоахлеш, из деррига мишта дар дувца. Целинах, из караерзаяра хьовех, хьалхарча целинникашта карагІдийнача деналехи кхелехи кІезига яздаьдац. Тхоай балха керттерча лостамех, хІанз из йолча тайпара, эттара хьалха дІадолалуча хана а, целина хилийта гІерташ оаха лелаьча стратегехи тактикахи дагадохийта мара валлац со. Кердачеи шердеш хиннача къахьачени боахамий землеустройство: керда хьанколлаш йолча совхозий усадьбашта моттигаш харжар; хІанзарчоа вІалла а вахар Іо ца дийлача ара бІаьш эзараш нах тІазцаря дІанийсбари; цу сахьате итташ, хІаьта цул тІехьагІа бІаьш совхозий посёлкаш хьалъяра доккхий балхаш; дукхла эзараш специалисташ хьалахар; тайп - тайпарча дуккхача вахах бертболл кхотаенна йола коллективаш хьахоллар; целина ахари эттара хьалхара бІаьсти ялат дІадери... ХІаьта из деррига а де дийзар аргІ - аргІаи ца деш, цу сахьате, цхьан ханна.

Лоацача хана моттигашкара кулгалду кадраш чІоагІъяра бе безаш хинна болх мел боккха бар дешаш кхетабертбоаш, масала, аргда аз, алкха 1954 шера целине болх бе хьажа а хьежа могайир парте районий хьалхарча секретаралле юкъханцарча партийни организацей секретаралле ших бІаьннеа совгІа кандидатура. Эзараш колхозий председателаш, агрономаш, зоотехникаш, инженераш, механикаш. Царна юкъе кІезига бацар башха-дика моттигера болхлой, кхы а дуккагІа — тІабахкараш. Іалаьмате доккха новкъостал дир тхона КПСС ЦК, союзни министерствеш, шоай кадраш целинана камаьрша хьатийнача мехка республикашеи областашеи.

СССР совхозий Министерства вІашагІъеллар специалисташ хьахаржара лаьрхІа штаб. Штаба кабинеташ вокзальни помещенеешта тара яр, селла дукха нах бар цига гуллуш. Со укар цу штабе, хІаьта кІираш доахар са белгало аьлча деиз бийса иххалца нах тІанйбеш. Аз айса цІалкха ха кхоацар целинни лаьтташка наха кийчлуш волча хІаранеца корта болаш къамаьл дара. ЛоархІаме дар де оттадьчун еррига чоалханеи кІоаргали сага кхетаар, де хагадехачох тешам цунна чубоссабар а гІулакха шийдеррига низаш дІалургдолаш из хилар а. Нах бовзаш са ха безам хулар шийбезам а болаш водий-хьоагІ саг, цун опыт миштай, могаш вий, дезал цига дІабахара дукьала бий, кІезига дацар ниадухьала доаха хеттараш а: мала дІаваха веза, совхозе лаьтта мелаад, мичахьара боагІаргба нах, техника мел хьожаю, дукхьашха шийца фу яхьа еза?

Цига, министерство нйчешка, къамаьлашта юкъе перерываш йолча хана, хургболча директорашна хьахоржар шоашта специалисташ. Иштта вІашагІъехкар цІи хезань питеркаш: директор, керттера агроном, керттера инженер, инженер - гІишлошьер, керттера бухгалтер. ТІехьагІа оаха кулгалхой питеркаш а ца херцаш шестеркаш хержар — «обоймана» юкъевоалаворв, опыто хьаьенкача тайпара целинера быта, нах дІанийсбаре, кхачан, наха культурни гІулакхаш дара лоархІаме йола проблема къоастае хана доала, боахама даькъера директора заместитель.

ЦК са кабинете хьалъулаяр Казахстана доккха карта. Хьалхарча хана фронте айса карташ тІа эсара доагъош дола моттигаш, цар тІом бу районаши тІалатта лостамаши белгалдаьча тайпара республика карта тІа белгалйора аз бІаьш боахамашни опорни пункташи йола моттигаш. Гонахьа тхьа тІа хьакха белгалъяь яр цу тІа тІалаттара керттера базаш — кераерзаяча районашта гаргагІа йола городаш, станцеш, бІарг ца кхоачача ара хьулаенна ухка посёлкаш. Баьццара-цІе байраккилгашца белгалъяь яр иштта целина чотах оаха лаьттаи дикка шердеш хинна къаьна колхозаш совхозаш. ХІаьта цІечарна — хьаькхолла евча кердача совхозий усадьбаш. 1954 шера карта тІа гуш яр 90 цІе байракилг. ХІаьта 1956 шу долалуш — 337!

ДукхагІча хана дагалувцарашка язду совхозий директораш керттерча специалисташца цхьана аренашка дІаухар киса доаллаш шоаш балха хьожабарах дола приказ, банкерча счета номере, печати мара кхы хІама доацаш, яхаш. Хьа а бакъда совхоза цІи тІайола затал лаьтта Іочу а бахийта болх бе болалора... Бакъда, иштта да а дар из. Цхьабакъда, дукхача са къаьнача хьаьшаша, романтика хьалха йоахаш, дицдолийт лоархІаме цхьа хІама: эагва бебашха доацаш мичахьа а ца тоаш лаьрхІа къоастальча моттиге тохаф. ХІаьта вица доалла приказ печати йоацаш директорашка яр кхийола а партфелаш а, хІаьта цар чу—лаьттан даьтІений кердача боахамий землеустройства карташ. Романтика, халонаш санна, шортта яр целине. Бакъда гІулакх атта хиннад аьнна хета йиш яц тхьабаьхкар, арене гІола дІабаьржар, массанахьа а оахам де болабелар, лаьтта гонахьа шорта ма-дий.

ГІишлонхой да нулевой цикл оалаш цхьа хІама. Уж да территоре тІа адами дІанийсъярца, цун лардин лаьттан кІалхара коммуникацеш хьярца дувзадена балхаш. Болх дукха къахьега дезаш, хьегІахьежача кІезига хоалуш ба, бакъда из адами ше хьалъе йолалехьа такхбикка безаш болх ба. Юрта боахаме нулевой циклаца нийсде йиш йолаш да землеустроительни балхаш, хІана аьлча — землеустройство — из шийтайпара генеральни план я, цо къоастам бу боахама контура а хьисапа а, цун кхаш, цонаш, даьгІенаш мичахьа хургъя а мел хургъя а, усадьбаш ергйола моттигаш, хий хьаухаргдола хьесташ, вахара а производствана а чІоагІа лоархІам дола дукха кхыдар.

Республика парте ЦК хьалхарча деношка деиз ше-шегІа хьахулаш санна хьанилар целинана йола оперативни балха группа. ТІехьагІа цох тайп - тайпара цІи йоахар: цхьанне бахка, воихо оперативни, республикански целинни штаб. Бакъдар аьлча цун болх фронта штаб дагаохийташ бар. Цуяна керте латта вийзар са. Из группа официальни хьаяь яцар, цига бацар лаьрхІа хьакъоаст а б а в ераш бе аьнна нах, уж берригаш а шоай йолаш йолча постаи тІа бар, бакъда, берригаш а юкъарчал доацаш боахамца бувзам болаш бар. Со воацаш цу группана чувоагІар: юрта боахама вола ЦК секретарь Фазыл Карибжанович Карибжанов. ЦК юртбоахамеи совхозий отделий заведующеш Андрей Константинович Морозови Василий Андреевич Ливенцови, республика юрта боахама министр Григорий Андреевич Мельники совхозий министр Михаил Дмитриевич Власенкои, кхыбола бехктокхаме болхлой. Кхетадеш ма-хиллара, целина гІулакхаш дахьаш ЦК ухар бІаьш а бІаьш а нах, бакъда алхха цІераш яьхача новкъостех латтар, Іалаьмате боккхача белха лостам тийина штаб.

Сиха де дезаш а шийдоккхалта диллача бІарга ца дайна а гІулакх хинна дІаэттар ахара лаьтташ дІакъоастадар. ХІаьта нагахьа санна доазув доацача аренашка эттара хьалха вахар мала кар дийцача, уж бар Іилмахой, гидротехникаш, ботаникаш, землеустроителаш, агрономаш. ХІаьта уж эттара хьалха дика доаш аларца дагабоха лов.

Хьаьна лаьтташ цхьатарра дІаухкаш дац. Уж лаха, цар мах бе, чулаца, ялаташ дІаде мегаргдараш, даьгІенашта мегаргдараш малагІаш да ха дезар. Казахстана территорех ах хІана яц аьнна яр — 100 миллион гектар — тахка йийзар землеустроителий. Алхха Казахски ССР Іилмай Академе вІашагІ а елла аренашка дІаяхийтар 69 комплексни экспедиции отряди. Лаьтташ тохначен цар мах бечен даьгІа лоацаш хилар беррнгача мехка академей, институтий, опытни станцей специалисташ. Россе, Казахстана, Украина, Белоруссе эзараш болча почвоведаша, ботаникаша, гидротехникаша, землеустроителаша, агрономаша республика 178 район техкар, хьалхагІа лехар 22,6 миллион гектар аха мегаргдола лаьтташ. Уж лаьтташ почвай, нарна тІаювлача баьцовгІай, хьалда белгалдаь хиш хьасташ моттигера гІишлоний материалаш хьайра йола бедала ресурсаши тІа йола лаьттай дизза оттадьча карта хьисапе цар дІаделар районийн цул тІехьагІа областкойи республикански организацешка.

Сога дар землеустроитела диплом. Цу тайпарча йоккхача республика ЦК секретарь хиларца а землеустройства специалист хиларца а, из деррига сона чІоагІа хьаштдолаш дар. Іилмахоша гІо дир сихха да дезачун къоастамбе, республика территоре тІа къоастайир дикка белгала йола Іалама-боахама ялх зона, хьалда рекомендацеш елар мичахьа ялаташ дІаде догІа, хьайбай боахам мичахьа лелабе беза, из а вож а вІаши мичахьа нийсде деза, хиш дехка боахам мичахьа дегІабоалабе беза.

Цу хана дега тоам а кулаш кІезига вІашагІкхетанзар со казахстански новкъосташца. Казахаш фронте а безабенабар сона. Уж бар корта болаш, кура-сонта боацаш нах, тІадиллар кхоачашдеш майреи, бІухойн командирашн. Довнашта юкъе яьхача мукъьача минуташка цар чІоагІа сагатдора шоай даьхе, шаьра аренаш дагабоахаш. Казаха оал йоагІен гІайгІанен илли хезача дІагІа а гІойя хоаттар:

— Нали сенах доах Іа?

— Духхьал аренах доах. Іулах доах. ЙоІ дагаехай...

— ЙоІах гІайгІа е метаргьа. ЦІепах а метаргъя. ХІаьта аре... Санна вогІа я, е украински аре?

— ВогІа яц. Бакъда тха ар — геттар кхыча тайпара аре...

— ХІаьта хІанз, шераш дІадахачул тІехьагІа, гІад а водаш гу сона, казахий къаман малагІа советски кадраш хьалхийнай. Царна юкъе ба боккхий партийни боахамеи болхлой, белгала Іилмахой, еррнгача отраслей говза специалисташ, башха-дика культура говзанчаш.

Белгал ца дича Іелац со, казахаша бІарчча хьанйнача, дукхагІбараша хьама аренаш ахарех парте баь соцам чІоагІача энтузиазмацеи къоабалбешн тІанйца хилар. Целина ахар казахашта атта дехкар дацар, дукхача бІаьшерашка казахски халкъ хьайбаш леладарца дувзадена ма-дарий, хІаьта укхаза дукхачари дукхачари йоха езаш яр аренашкарча вахара еррига лард, ялаташ кхедераш, механизатораш, ялата боахама специалисташ я хинна дІаотта безар. Бакъда моттигерча бахача наьха хьакъал дІакхаьчар, къонахчал хилар целина оахача чІоагІа хьинаре, турпале дакъа лаца. Казахски халкъ исторе лакхалеига кхьчар, хІаьта берригача мехка эцараш кхета а деш, хьагойтар ший революционни, интернационалистически гІулакхаш.

Ткъаь пхиъ шу гаргача хана хьадоагІа Динмухамед Ахмедович Кунаевцара са доттагІал. Цу хана из вар Казахски ССР Іилмай Академе президент, хІаьта, хила ма-доагІара, тха вІаши довза дийзар Алма-Ате со хиннача хьалхарча деношка. ОбразованегІа горни инженер, сийрда бос болча металлашта вола специалист, из вацар готтача сфере саг, уйла йора паччахьалкхен хьисапе, шерра, майрра, Казахстан дегІайоалаярах Іалаьмате йоккхача ресурсаеха перспективаехи шийтайпарен кІоаргеи уйлаш хьаювцар. Цу сабареча, доккха дог долча, безамеча сагах цу тІа а чІоагІа лоІам, партийни принципиальность йоаллар. Дукха ха валлехьа цох хилар республика Министрий Совета Председатель, хІаьта хІанз кеоте латт Казахстана партийни организацена, КПСС ЦК Политбюро член ва.

Димаш Ахмедовича (иштта оал цох доттагІлен тІехьа массане а, балха тІа воацача хана цхьанне а кхац цун йизза цІи — Динмухамед) целинни лаьтташта вола консультант во гавир сона почвоведене Института директор Умирбек Успанович Успанов. Цу цІенхашттача Іилмахочо кулгалдеча институтага яр Казахстана лаьтташ миштад хьахьокхаш йола Іалаьмате йоккха материал. Цу института болхлоша кІезига гІо дацар керда совхозаш дІанийсъяра мел довгІачо.

Дега тоам хулаш дага лувц аз республика юрта боахама землеустройства управлене начальник Василий Александрович Шереметьев а. Из шийтайпара саг вар. Аьхки а Іай а нерта тІа хІама йоацаш, салтечун гимнастеркеи иккаши тІаювхаш, цІаккха ца хувцалуш бола полевой сумка хьан а уллаш лелар. Казахстане болх беча дукхача шерашка гІаш йоахала а шорала а чакхваьнназар, аренаш тІагІолла хьежаш а на йовзаш, шийбе яьхача санна йоввар. Совхозий центральни усадьбашта моттигаш хоржаш хилаза варгвоаца саг вар из. Цун полевой сумках сона хетар фаьлгацара рузкъаш чудоахаш-бар: цун чура Василий Александровича хьалдоахар бІаьш долча дода хилгий кожний, гувний, кІезига мух хьаккхача мотигий цІераш хІаьта иштта моттиге бахача наьха, из лаьтта довзачар дукха тайпан цІераш тІайола карташ, схемаш, блокноташ. Цо массаза а дІадехар керда боахамаш хьанколлара йолча комиссешта уж юкъебахьар, хІаьта боккхийча наха — аксакалаша раьза а болаш тхона гІо а дора.

Землеустройство сона йовзига хайча, Шереметьев чІоагІа гІадвахар, хІаьта со волча воагІар коллега волча санна, цхьайолча хана сон тІех а вуилаш. со ца хилча а къоастаде йиш йолча магий гІулакхашта а юкъе гІертилга дІа а дехаш. Цхьабакъда, кІезига хилацар юкъе гІорта везаш а. ХІаьта цІенхаштта а. Цигга со волча ведда вера из сатем а байна, хетаргахьа, Кокчетавски областера землеустроительни картай цІов а болаш:

— Хьажал, фуд дер! Къаьнарча лаьттиех дІатехад кердадараш, кхаш малагІаш да вІалла ала а ца оалаш. Районе телефон тох аз, раьза бац, хІаьта сога йоах чІоагІа сатийна а болаш, гІар хІана ю Іа, лаьтта оаха оахаш дола хьалхара шу дац, бІаьсти яьлча, лоа дІадаьлча, цу сахьате бІаргагургда мичахьа аха деза.

Дувцар дар, нарадероадара иштта керда лаьтта къоастадаьча колхозех. Цига дуккхача хана деиз болх беш бар уж нах, хІаьта, хила ма-доагІара, кхычарга ладувгІа ца дезаш шоашта из доза аьнна хеташ бар. Из уйла йохае езар, гІулакх аттача доккха де гІертарца къовсам лоаттабо а целинни лаьтташ массанахьа а Іилмо ма-яха чІоагІа хьахоржилга хьалеха а дезаш дар.

Из сихха дий ца Іеш, кІоаргга, бІаь шерашта лаьрхІа де дезаш дар. Селла сийлен гІулакха хан низаш кходе дагІадар. Кестеста ЦК бийса яххалца Іеш, со цІаьнхазза а иттаи долча боахамий карташкеи обеснованешкеи хьежар бухсоцаш республика Министрий Совета решенеце СССР юрта боахама Министерства приказацеи уж чІоагІдалехьа.

Хоаш да, нагахьа санна цхьаболчар йолаш йолча шеконий зІамига доаца дакъа чоте нйцача, 1954 шеро целина караерзаеча Іалаьмате боккха толам бенилга. 13 миллион гектара меттел мехка аьхар 19 миллион. Целина ахара план тІехихоачашйир Казахстана а. Ала деззий - хьогІ, цо мел дог айдир, дІадоладаьча гІулакхах бола тешам чу мал боссабир. Хьалхара опыт вІашагІ а теха мехка торонаш мелий а хьена КПСС Центральни Комитеи СССР Министрий Советои тІанйцар «Ялат дукхагІа доаккхар духьа дІахо а целинни залежни лаьттаи карадерзадарах» бола керда соцам. Казахстана вІашагІйола езаш яр кхы тІа а ши бІаьи шовзтткъе итт керда совхоз.

1954 шера вІашагІъелла хьалхара езткъе итт совхоз, кхта е нешта дІанийсъелар аьттув дикагІа болча лаьтташка, машинаьхъашта гаргагІен, долхача хиштен уж долча моттаге. ХІанз доазув доаца аре кхы дукхагІа караерзае езар. Тха декхараш кхы а чоалханегІа дийрзар, ала деза лаьтташ хьахаржа дезига ше а хала гІулакх дар... ВІашдухьаленаш хьахилар, нагахьа санна шоана деза, тайп-тайпарча уйлай къовсам.

ДагадоагІа шин областа гонахьа тха аз дийна кийсамаш. Юрта боахама союзни министерства лерхІар Актюбински областе цхьанха а оахам де дезаш, хІана аьлча цигара лаьтта ялаташ кхедара пайдане дац аьнна. ХІаьта Карагандински областе хьувкъам кІезига лургболча лаьтташ тІа баьйтта совхоз йилла аьнна моттигерча новкъосташа предложени елча цар «дІадоладилар» цхьаккха а дукьале а йоацаш хьалъецар. Аз Москве министрага телефон текар, из гуш дола гІалат да аьлар, бакъда цо карагандинцех патриоташи хьалха латтараши ба аьлар, хІаьта цунца цхьана хетаргахьа уйла айенна волаш, целина торонаш дукха ца хиннача къилбаседа областий кулгалхой бехке бир консервативни кхыдола массанех а доакха тІалаташи дуалийт аьнна.

Цу тайпарча делашца бу тІом — цифраш, кІал лард йолаш, тешавеш хІама ца хилча — дош доацар. ІСо Актюбински областе вахар, специалисташца вІашагІкхийтар, тийшар хьувкъам лургбола лаьтташ цига хиларах. Цига Іилмахой комплексни экспедици яхийтар. Цар тешшаме болх а бир, 1,7 миллион гектар дика аха мегаргдола лаьтташ а лехар. Караганде вахача, со иштта, дукха хало йоацаш тийшар

(ДІахододар. 3-ча оагІо тІа).

ЦЕЛИНА

(ДIахьодадр. Доьалур 2-ча агIо тIа).

тхоаш бакъхиларах. ЦIаьнказза а тийшар юрта боахамо волюнтаристски доацаш Iилма ма-ххуа шийга хьожилга дIадехарах.

Алма-Ате йир республика обкомий секретарийн облисполкомий председателийн совещани. Казахстана Компарте ЦК лаьрхIа дуьца оттадир «Кердача совхозашта лаьтташ хьакъоастадара итогех» дола доип. Бухсоцаш аз аьлар цу хана (аьнна яздy аз йисача стенограмма тIара):

«Лаьтташ хьакъоастадеш, Iалаьмате боккха болх баьб вайцига. Хьа а леха чулерзадаьд 9 миллион гектар гаргга лаьтташ. ХIаьта я болх хIанз а чакхбаьнкабац. Уж лаьтташ бахьан хIана аз лаьттаех ях кхыча бесса я ма-дарра я — юрта боахама Министерствоца дуьл, тахан вай леладергдац аьнна юха ца дувла къовсамаш. Воаш лаьцача наькъаш тIера доврг а дац вай, хIаьта уж бакъдергхиларах тешаш а да. Тхона хетт, Карагандас шоай лаьттай къоастам баьбац аьнна. 18 совхоз вIашагIйолла могадаьд. Дукха я аьнна хетт. Бакъда, уж дIаннйсъяра илай хьаллаца йиш йолаш яц, хIана аьлча лаьтташ мегаргдараш лехадац. Цу цхьан ханна, со се хинника области цхьайолча районашка долаш де совхозаш хьалъе йоагIа дина лаьтташ».

Аре тахкарах, кердача боахамашта лаьрхIа лаьтташ хьакъоастадарах селла ма-дарра яздy аз целина ахара нулевой цикл Iалаьмате боккха лоархIам болаш хиннадаь. Цох тийша яр аьхача лаьттан цу тIарча хургдолча деррятача вахарен кхоане.

3.

Хьалхарча целинин бIаьсти тайп-тайпара: дог гIоздоаккхаш а, торжественни а, геттара чIоагIа низаш оарцагIдаха деаш а, хала йолаш а дег чу йисар. Аре чIоагIа хIама хиннаяр, хьалхагIа тхона хийттачул а чIоагIагIа. Овлаш, саьрташ санна чакхдийнна, бIаьшерашка илла бай нийтхъа мара нух ца латаш хиларах хинна Iац дуацаш дар. Дуацар сенах да аьлча, из да вайна массаза яхар санна йовзаш йола бIаьсти, казахстански целина тIа практически хулаш ца хиларах. Укхазарча климата башхало сенах латт аьлча, из латт Iана тIехьа цу сахьате яхна доалаш хиларах. ХIа аьнна лоа деша доаллаше йоовхал отт, жий бетта догIаш нагахьа хилац, лаьтта сихха докъалу, цох «кхертIо» хул, хIаьта из аха шоеза халагIа хул.

Массанахьа чIоагIа дездаь, митингаш ди дахьар хьалхара боалаш. Хьалхара доаккъаш кхы хIама ноакъа ца ахкхаш аьхар. Целина тIа массаза яраш санна яцар уж. Землемераша масса, нахьа тракторин бригадашта кулг ца тохаш иллача арен цхьатарра участкаш — ши километр йIаьхен километр шера йола, ясита аьлча, хIарадар йиъ бIаь гентар дола доакъош дIаделар.

— Эсала-м дац дакъилгаш, го баьнна моттиг-м шортта я! — бегаш боре трактористаша. — Мотор лота а бий доагор кхоачадаллалца нийсса дIаваха мара везац.

Бакъда, дукха ха ялалехьа гучадаьлар каст-каста сеце везнлга: нохараш дIадахьа магацар тракторашта, хьоанагIалаш каглора, нохарий рамаш сетталора. Аллха «С-80» яхар санна йолча низболчов мара магацар шийна тIехьа пхи корпус йола нух дIадахьа. ХIаьта лелаеш атта, яйга а йола «ДТ-54» а «НАТИ» а целинана кIезига яна болаш хилар. Массанахьа а нохараш тIара цхьацца а кхыметтел шишша хьоанагIалаш дIадоахар наха. Ца болх кIезигагIа байта ца Iеш, эрий дада лаьтташ ахара план а кхочаш ца эш йисара кхерама тIатоссар.

Ялат дIадера керда аьха лаьтта нийчделга а атта дацар: аьхача лаьттаниа массехказа дисковаш е, лапчата культиватораша обработка е, дика макха бакхе, хIаьта хий чудеттача кахоналца IотоIаде дезар. Цул тIехьагIа мара арахкацар селлкаш, хIаьта лаьтта ахараш ялат дIадераш юкъера юкъ диъ-пхе денал совгIа хала йиш яцар. Тхона ковра: из яшта ца хилча ика доккъалургдолга а из дIадийча пайдана доацилга а.

Кустанайски области ялат дIадуьча се эггара хьалха аха дагадоагIа сона. Цига, Тобол ялача станце, вера Н. С. Хрущев. Дукха ха ялалехьа йоккха совещани хилар, из йир Майкульски конезаводе, из а яр эрий дада лаьтташ оахаш. Конезавода директора кабинете гулбеннабар П. Н. Пономаренко, со, парте Кустанайски обкома хьалхара секретарь И. П. Храмков, облисполкома председатель И. Г. Слажнев, Кустанайски конезавода директор М. Г. Моторико (хIанз Казахстана юрта боахама министр ва из), юрта боахама механизаци яра Еррагсоюзни институтя Iилмахой, кхыбола новкъостий. Дийцар дукхача хIамаех дар, бакъда, хьалхарча аргIанна йийцар тIакIантIара боаккхача лаьттан тIаь проблема яр.

Дукха хьо Iайшар оаха пунца, хIаьта мийна сенах латт аьлча, из латт моллагIдар санна дола лаьтта ахара кийчдаьча нохараш, пхьдаша хоадабаь бай чIоагIа боал, харка хIийлен тIа вIаттабаьнна цкьаннха дича Iобуллаш ца хиларах. Гоама а чIоама а уллаш хулар бай, гараш йолча тIаь лохерча лаьтто къайла а ца боаккхаш. Цу тайпарча кхайна дисковаш е чоалхаве дар. Совещани юкъатI а яьнна, из деррига а миштад хьажар дукха цхьан тракторни бригаде дахар тхо.

Механизаторан сахьуваш бар, гIулакх лерттIа дIадодацар, цар фуннагIа дарах боал бизза IотIанIалтIа балацар. Трактористашта дIатIавахар со, къамаьл де волавелар. Хьаттар царна хетачох фу дича бакъахьа да укхаза, аьнна. ХIанз долаш дола нохараш пайдана дац, кхыдараш эш, аьнна жоп делар.

— МалагIаш?

— Оаха цох дувца дукха ха я, бакъда, хьабоалаш пайда бац! — аьлар царех цхьане. — Сиха вIаштIехьдаккха деза ахнитовойн анитовойн отвалаш йола нохараш арахецилга.

Ала деза, гIуланхах кхиттта аьлча Н. С. Хрущев цIенхаштта эгIаз а ваха Iалмахоех чIоггIа бехкаш даха волавелар. Цу дешага хьалххагIе а хIана хьежадац? Ха маярий цу тайпара нохараш арахецара заводаш тIаерзае? Де мел эпар дир, цхьа бутт боаллаше целина хьаахa ялар кердача нохарий хьалхара образецаш.

Бакъда, из бутт баьлча мара хиланзар. ХIаьта эрий дада лаьтташ сухалбаь карадерзадеш латтар, гIулакх дагалаьццача темпаегIа дIадахийтара хIана укх сахьета цхьа хIама де деаш дар. Цхьан сарахьа, массаза а санна, мел мисел лаьтта аьхад, малагIа халонаш нийслу хар дукха совхозашка телефонаш етташ вар со. «Орджоникидзевский» яхача совхозе а телефон техар аз. Цун директор Ф. П. Кухтина аьлар гIулакхаш дика лел аьнна, бакъда, дехар дир дукхагIа запаской хьоаналгIаш дийта аьнна:

— Духхьал доагаш да-их хьоаналгIаш... ХIаьта лаьтта даггара оахаш латт. Тхаьццига хьаьола, хьайна бIаргагурда хьона.

Вай Iо миштa буж шуи, аьнна хьаттача цо аьлар:

— ВоагIача бесса. Ала хIама доацаш Iобулл.

ШоллагIча дийнахьа Iурра йоакхача группаца тхо «Орджоникидзевские» дахар. Тхоах хьаххийтар СССР совхозий министра заместитель С. В. Кальченко, хIаьта райцентре оаха тхоаех хьатехар эрий дада лаьтташ карадерзадара вола КПСС ЦК уполномоченни М. Г. Рогинец. Украинера, Днепропетровске со болх беш хиннача шерашка, парте Черниговски обкома хьалхара секретаре хиннача хана дена вовзар сона Михаил Георгиевич. Цу хана дена сона бIаргавайнавацар из, хIаьта дагадоацаш тхоаш вIашагIкхетарах чIоагIа гIад а вахавар. Цул тIехьагIа, парте Кокчетавски обкома хьалхара секретарь волаш, хIаьта тIаккха Казахски ССР совхозий министр а юрта боахама министр а волаш цо кIезига къахьегами низи дIабаланзар эрий дада лаьтташ карадерзадара.

«Орджоникидзевские» дIадолхача хана гучадаьлар цо, Михаил Георгиевича, «цхьа пайда боаца хIама» юкъелоаладаьлга а цо йоакхо е езача районашка эрий дада лаьтташ карадерзаделга толаме лелилга а. Кхашка бIаргадайна сурт безаме дар. Цхьаккха хIамаш шек боацаш, йоагIаш йолча сухалца машинаш лелайора трактористаша, хIаьта нохараша нийса, дага тоам бу тата деш, эрий лаьтта оалар. Фуд бикьан?

— Аз ма-яхий, дош доацар да из! — велар Рогинец. — Оаха бай бола тIоа биткъига, эггара тIехнахьа уллар мара хьабеккхац. Гой шоана, пхьдаш инструкцех цхьайтта сантиметр кIоарга Iочуяхийта езача ворхI сантиметр мара яхийтац. Иштa бу болх.

Нийса дар. Укхаза мара нийназр оаха, ерстача хьакхийна тIера цIока Iойоаккхаш санна, пхьдаша бай боалла биткъа тIоа хьахоада а беш «тха» кIал долаш харша кIийлен тIа Iобуллилга. Боккъонца аьлча, «упаковка» йора. Михаил Георгиевичах а совхозерча новкъостех а бехк баккха бийзар: цох хIама ца оалаш хIана Iийнаб?

— Цу тайпарча дош доацача хIамах гIар-тата айде куц хетанзар. Сона-м моттар вахка шоашта дагадохаргда. Хьа-м Iаьха говзал эшаш хIама а дац. — йоахар Рогинеца.

— Хьона дагадехад, — белгалдир аз, — бакъда, дицдалийта йиш яц эрий дада лаьтташ карадерзадеча беррига мохи бешилга, дукха къона нах болга. Опыто хьадаь пайдане мел дола хIама сихха дIадоаржаде деза. ХIаьта цхьайолча хана опыт йолчоа дагадохе а инструкце яхачун тIара вала бехкотIхам шийна дIатIазца вухьаргвац. Иштa дециий из, Степан Васильевич?

— Нийса да, кхерабала а мег, — бакъдир Кальченкос.

— ТIаккха приказ тоха, бай тIаболча тIаьца хIама ца хулача моттигашка пхьдаш цхьайтта сантиметр а ца еш, ворхI сантиметр кIоаргье, аьнна.

— Тахкане а яздерга аз цу тайпара приказ.

Юха доагIача хана нигъ кхоачабаллалца Михаил Георгиевич бегаш беш витацар оаха: украинец массаза а гIийртан дерста хьаккий дулх сомагIа даккха, хIаьта Рогинеца деткъегIа тед, духхьашха гуш да цу тайпара хIама...

Цхьа ди даьлча парте Кустанайски обкома бюро хилар. Кхьча дешаша цхьана дийцар целина тIа наькъаш дара дош а. ДукхагIчарна хетачох автотранспорта лаьрхIа шоссейни наькъаш де дезар. Из наьха дозагIа, ха дукхагIа дIайодаш дале а бакъда, дикагIа да гаьнарча перспективана лаьрхIа наькъий сеть юкъаца деиз капитально а заманга хьежжа а дегIайоалдара. Цунца цхьана узловой моттигашка йоккхий элевтораш хьалъелга дIадоладе лерхIар. Цхьабакъда, Н. С. Хрущевна бакъаха хетар массеххка узкоколейни машиннех биллача, царна глубинкишкара ялат хьатIаккхахьа йиш а я, йоалар цо. Цу идейна дуьхьалара цхьанкха тайла аргументаш теркал яьзар. Иштa хьабир Кустанай — Урицкое яха узкоколейна, цул тIехьагIа — Есиль — Тургай а. Из гIалат дар, шаккхе никь ялат дIаозара хьанкагIа лийрхIачa тайпара лоархIам болаш хиланзар, хIаьта дукха ха аллехьа уж дIа а даьхар.

Из факт аз йоалаяц партийни, пачхьалкхен деятель цхьатарра дорожник, экономист, инженер, кхьвар хиланза вертвац алар дукха. А. бакъда, юкъара дегIаахара законаш кхетадеш хила воза, цо моттIортила е ез хоадам болаш йолча Iилмани практически знанеех. ХIаьта, фуннагIа дале а, сага балха деррига доакъой цаI мара воацеш цунна духьала саг вала йиш йоацаш волеи авторитет шийх лархIа йиш йолаш а вац.

Вай хаваро экономина, политика, общественни вахар низ бола коллективни хьакъал мара лоархIалургдоацаш назал чIоагIа чоалхане да. Специалисташа, Iилмахоша яхачунга ладувгIа деза, аллха цхьан лостамагIа е цхьан школагIа болчар яхачунга дийгIа а ца Iеш, «цхьа е сихха тувсавалар» дIадаккхар дукха, сихха я уйла ца еш а нийо волевой решенеш тIа ца хийра халкъаца дагавувла ха деза, къаьстта кхераме я уж дуацар бIарча географически регион массе оагIорахьара боахама, социально-культурни карарзалрах, цига лелаеча йIаьххача политиках, гаьнна дIахьалхашкахьа хьажа харах хилча.

Кустанаера ваьнна массанахьа ялат дIадувш латтача целинин областашка, районашка, совхозашка вахар со.

Есили Атбасари яхача станцешка даьллар, мадарра аьлча, туркаI дар. Хьакхоачача моьхьий дукхалга диллача вIалла гаргга а яцар пропускной торонаш. БIарт дIа ма-кхоачча гонахьа уллаш шаьра аре а йолаш эIашита станци из яле а Есилах цу хана е оалар целина хоанаIараш, аьле. Дукха моа хьаш хьакхоачар Атбасар яхача районни центре а. Къаьнача, дош болаш йолча, деррнгача кихашта хьайийлла уллача лохига цIевош а ледара гаьнаш а йолча городиго хьатIаоцар ший целинни боахамашта лаьрхIа хинна ца Iеш, смежни кхаь района а лаьрхIа йола техника, хьу, цемент, цIеной оатхалаш, кхай тIара вагоничкаш, кхача, товараш тIадола эшелонаш. Эшелонаш Iойоссаяра оарцагIбаьхабар городоке мел баха нах.

Парте района бюро членаш, райисполкома болхлой, комсомольски активисташ дийнахь а бус а станце дежурнеш болаш хулар — посадашта наиъаухар, моьхьаш тIера Iодахарга хьежар, нах тIанйбора, укхаза бахача наькха цIенош уж ханна дIатарбе гIертар. ДIатарбе гIертар аз ях керда хьатIабаьхкараш укхазе цхьа минута а якха безам боацаш хиннадаь. Уж сихагIа шоаш кхача безача дIанхача гIертар, наькха гIара-тата юкъе цар «Мариновский»! «Атбасарский»! «Днепропетровский»! «Бауманский»! яхаш шоай совхозий цIераш хьаккайора. Хьалхара отрядаш совхозашка дIанхийтай, хIаьта уж цига лаьтта оахаш, ялат дIадувш, хьатIабоагIаргболчарна чуIе гIирсаш деш е, хIаьта чуIе фусамаш кийчъаьллалца керда хьатIабаьхкачарна цига де хIама дац, яхаш дехар де, уж дIакхетабе безар. Иштта дIакхетабора хиш хIаьз Iаьржа даьхкад, дIадаха кхераме да, яхаш. Мел дукха бехьалаш увттадича а хIама хилацар. Дукха вIашагIкхийттача наха тIагIолла хьалъайдаь «Даешь совхоз!», «Даешь целину!» яха плакаташ хулар.

Атбасар санна, Ишима аьтти берда йисте ухкача боахамашка, техникеи нахи тракторни маршрутегIа а автоколоннашца а дIаухийтар. Бакъда, хиво йийъача аьрдехьарча берда оагIорахьа уллача района ах даьхьала лаьрхIа техника, хий Iаьржа дарах, дIа ца йохьийташ латтар. Цунга болх ца байтар вIаштIехьа дацар, хIаьта районни Iаьдалаша лаьрхIар аьтта берда тIа ухкача колхозашка, совхозашка, МТС-ашка ханна цу техникага болх байта. Бакъда, тракторни цхьа колонна цIаьхха яьна дIаьлар.

Из решени тIаийцалга хайнача тракторни бригада бригадира, оарц даьнкха бийсан ший новкъостий гIоетта а баь, тракторaш дIайигай. Уж кагийнах комсомольски путевкех «Красная заря» яхача колхозе болхаш хиннаб. Шоаш хьабоагIаше бригада вIашагIъелла хиннай цар, хIаьта шоаща хьайоалаьяр шоай машинаш. «Байддачарна» тIехьа вахар райкома секретарь Макарин Василий Филиппович. Ишима берда йисте цунна бIаргайра тракторан цхьакъа латташ вола Чекалин Владимирн.

— Мичаб шоашта дагадеххар деш бола вокаш?

— Укх сахьате хьабоагIаргба.

— Хьан бокъо еннай шоана шоай безам бар де?

— Фуд оаха ца хоеттаи даьр... Хьанна лаьрхIа я тракторан? «Красная заря» яхача колхоза. Шоаш бе беззача эрий даьда лаьтташ оахаш болх береба цар. Хил дIехьдовла моттиг тхона нораногIаргьа!

Бригадир юхавакха секретарь мел чIоагIа гIортарах вож тIехьашка воалаш вацар. Цу хаша берда йисте хьатIабаьхкар вож механизатораш, царна юкъе гуш яр цигарча боккхийча кхьа кIай можмаш. Къувсаш дар хезачул тIехьагIа цхьа вокха саг МакарингIахьа дIавийрзар:

— Ай, ва секретарь, эIамигача сагага хIана дув хьо? Хье безне ма-вий хьо! Машинаш хьаккагIа дIа хIана хьийтаац Iа? Хапарий хьона дойнха лоа дидача хий чIоагIа Iаьржа доагIаргдолга.

Йазалаца кигийча вехига дIахьеххай хий тIехига дола моттиг, цига Ишима кхертIой чIоагIа бух бе, аьнад. Дукха ха ялалехьа трактористаша аьрдехьарча берда тIа яьхар машинаш. Цу дийнахье а колхое болх бе йолавелор уж. Царна тIехьа хий тIехига долча цу моттиге гIоаьа аьрдехьарча берда оагIорахьа ухкача «Днепропетровский», «Мариновский», «Баумански» совхозашка дIайнгар техника.

Кхыметтел цох сона дувцача хана а сатем бейна, сахьуваш вар Василий Филиппович: фуннагIа дувцо а, бакъда, из кхераме гIулахх дар. Сагага хьатта хIама ца хиларо эгIаза кхувлар на. Цхьабакъда лаьрхIар кхоачашде гIортар, хIамах сакхувш хилар, денал дар укхаза. ДагадохараргIа аьлча, «байдарашца» из хIама нийсденначул тIехьагIа цу моттиге аьрда оагIорахьарча бердага бода никъ биллар. Атбасаре бахача наха хи тIа даьхар деррига шоай лодкаш. Цу лодкех хьайир ши паром, царна тIагIолла бIарчача бIаьстни аьхкни аьрда оагIорахьарча берда тIа дехьабаьхар нах, машинаш, доагор, кхача. Из а дар боккъонца фронте санна хIамах сихера масал. ХIаьта цу шерашка эрий даьда лаьтташ карадерзадеча уж санна масалаш геттара дукха бIаргадайна хиларах царех деррriвех дувцалургдац.

Атбасарера Макаринца цхьана дIадахар тхо. Тхо сихадацар, цхьан боахамера вокх боахаме, бригадере бригаде долхар. Казахски аре бIаьсти эггара хьалха бIаргагуш вар со, хIаьта цунна безам буаш а вар... Ма-паргIата аре яр! Хетаргахьа, хьал а бaьнна чубузача юкъа укхаза малх а нIаьдлу хургба. ВIаьстанарь аре дукнхача тайпарча басарашца тийрдаьнкхаяр. Сийна дар даьржа хиш. Малхо къегаеш яр хоза хьаж йоагIа керда баьцаш. Тюльпанаш дар тIадаьпие. Цу еррагача баьццарча ара дIа мел хьежача укхар эггара хьалха аьхача лаьттан Iаьржа чIегилгаш.

Цхьабакъда, цу дивача малх хьежача дийнахьа са тем боабеш йола цхьа уйла дагалаттар сона. Кхашкарча балхашка хьежаш аз знйнадар керда аьхача лаьттан чIегIилгаш тIа цхьаннахьа а хIама дIа ца юилга. ДIаюош хинвараш хьалхагIа аьха лаьтташ мара дацар. Шоай цига даиа иштa хиннад, яхаш дукхача хана цига бахача наха дийцар дагаухар: шоллагIча шера мара ялат дIадувш хиннадац. Хаттараш де сихлацар со, аллха цхьан бригаде мара хьатIаееначунга а ца хоатташ, моттигерча трактористага хьттар:

— Керда аьхача лаьттан тIа хIамаш дIа меца юргъл оаш? Июне?

— Июне хьан дIаюо? — цецваьлар из. — На даьчох тханцига белартбар. Тханцига иштa оал: июнь хьатIаккхаьчабей — хьаштдиле дIаде, деце — дита.

Атбасаре юхадолхаш Василий Филиппович йистхулаш вацар.

— Доклад е еза ха хьатIакхьача яц-хьогI? — хьттар аз.

— Фу доклад ергья? Деррига хьайша бIарга ма-дайрий хьона...

Гучадаьлар, укх бIаьсти ялат дIаде Атбасарски районе дага ца хиннилга. ХIана? Макарина духтIаваьнилар. Эрий даьдача керда аьхача лаьтташ тIа цIаккха а шолатIча бIаьсти мара ялат дIадувш хиннадац. хIана аьлча на тIехьа оахаш хиннада, июнь беттал хьалхагIа оахаш хиннадац. ТIехьа хIана оахаш хиннад?

Из ха хьатIаккхаччалца гхархо ялат дIадувш хиннадаь. Цхьатарра ши болх бе — ялат дIаде а лаьтта аха а вIаштIехьдоалаш хиннадац цун. ХIаьта аьхача эрий лаьлача лаьттанга аргIа дIаккхаьчача, из дIаде эшаш а хиннадац. Кердача бIаьстанга хьежаш хиннад лаьтта, цул тIехьагIа мара цо хьалхара массаза яхар санна, дика хьувкъам луш хиннабац. Цигара хьайоагIаш яр къаьнара традицеш, чIоагIденна дIаттта хетараш, къаенна предрассудаш. Атбасарцаша йIаьххача хана фу дича бакъахьа дар-хьогI яхаш уйла а я, хьалхарча шера хIама дIа ца е лаьрхIар.

Белгалданккха дезаш ва со, цу хьагъехьа хьалхагIа дукха дийца хинна хилар. Аз хьалхагIа боккхийча Iилмахоща консультацеш яьир, Iалаьмате дукъача материалашка, дукхача хана дена эрий дада лаьтташ тахха йолаенначa экспедицей дайнешка хьажа вийзар. ХIаьта цох аз тIехьагIо дувцаргда. ХьатIадоагIача, 1955 шера хургболча хьувкъама лаьрхIа июнь бетта мамогта дукхагIа лаьтта аха лерхIаш дар тхо, хIана аьлча тIехьдеийта аьхии е тураьха эрий нала лаьтта а хиьб а ахар, июнь бетта хIама дIаде санна мара де доагIаш дац. Из иштa долга хьакъекха дар Iилмахоша, тIаийцадар тха планашка. Бакъда, эрий нала лаьтта хьалха яхача бIаьсти аьхадар оаха априли майн бетташка, хьатIадоагIача шерарча хьувкъам а ца оахаш укх шерарчоа лаьрхIа.

Нах дIакхетабе безаш бар. ХIаране ший уйла ея. Йист ца хулаш городе дIаккхьачар, Макаринаца цхьана цуй цIагIа пхьер диар. Цун сесага Феодосья Кузьминична яьча, сона дукха езача пельменеща, шин рюмка мелар: цаI — целина толаме дIайоалара, шоллагIъар — фусам-нана могаш-маьрша хилара хьамара. Цу саратха дукка тайп-тайпара хаттараш дора Василий Филиппович:

— Алал, хьо боккъонца тешаш вий тха йраях ялат доаккха мехка йоккхагIа йола моттиг хургхиларах?

— Хьо хIинз а шек волаш ва?

— ЧIоагIа хала нараадотIа вайна ер лаьтта...

— Тийша ца Iеш, Василий Филиппович, аз доаккха а ду цу гIуллакхаца се бувзам болаш хиларах.

Дика кхетар со цу сагах. доаар цуйгара хьел. Валхий масштаб наьха санна хувцесиича хана, ца хийцача нийсагIа хургба аьнна оаха юхебитача къаьнача моттигерча болхлоех цаI вар из. ХIаьта тхо тIалат а дахьнадацар. Йоккхийча событешка юхьанца кIезиг-дукха бохабаь хьовзабир уж. Иштa вар Макарин а — эггара халагIче локехьарча партийни балха керттера муьх бахьаш болча сийлахь-боккхача къахьегамхоех. эзараш болча районий секретарех цаI. Вахаш а къахьегаш а вар из эггара сатайнагIа йолча, гаьнарча, маьлхо йоагаьяча ара уллача городоке, хIаьта цо вахар шорттига, цхьан боарамагIа дIадодар. Цхьабакъда, хьатIаккхаьчар 1954 шу, целинин гIулакхий эпицентре, берригача мехка бIарг тIаоттача хьале нийсъелар городок. Доллача хIаман духтIаваьннатул тIехьагIа, кердача гIулакхах кIоарга теша а ший таланта беррагача боккхача низаца тIаверза а йиш хулийташ, селлара чIоагIа ахархочун гIулакхах сакхуаш, хьакъал долаш а саг вар Макарин.

Iуйрийна аз дехарах райкомс цо гулбир совхозий директораш А. В. Заудалов, И. Г. Лихобаба, Г. Я. Тутнхов, цига вера райисполкома председатель С. К. Галуцан, цун заместитель Кайсарин Рахим, кхьбола новкъостий. ЦIаьхха деррига дийцар оаха, массанега тервам тIабахийта ладиигIар аз, хIаьта дош хаддаш аьлар:

— Дика болх ба доаккхача гIулакхага массе оагIорахьара, сих ца луш шо хьоамаш. Бакъда, хьадувца, къувсар сенах да хьокаргда вай. Оалаш ма-хиллара, из тIах аьнна вале а, могаргдарий мужгечоа - единоличника, хIанз вайна могача тайпара сиха, эрий нала лаьтта кийчде? МагтаIе а могаргдацар! Дахчан нохарца е геттара гIулакх тоаделча бункеровски нохарца май бетта ший лаьттан чIегилг аха могаргдар цуина, бакъда дIахо из кийчде вIалла хIама хиннац цунга. Цудуха шера а кхы дукхагIа а ваьгIаь маьлхо, хиво, шелало бай бохабарга хьежаш. Цу мужгечуна нийсдала дезаш. цун къаьха а ца воалаш а Iоаь опыт хьаьца еаш да вай? Сона хетаргахьа, дац. ХIанзарча техникаца шин-кхаь дийнахьа [illegible] аьха улла эрий нала лаьтта кIаьдде, цамцадаккха, фу дIадера кийчде йиш я вай. ХIаьта цо шерре а хьийга къа юкаметтаоттаде йиш я. ХIанз къоастаде оаш, шоай фу дича бакъахьа хургба.

— Фуд цига къоастаде дезаш? Аз дувца дукха ха я — ялат дIаде деза! — сихвенна аьлар Заудалова.

— ДIаде хIаьта.

— Гой хьона... Тхога дIа ца дуйташ а мукъабехкаш а хIама дац, бакъда йоах: хьажалаш, гIалат ма-довлда шо, укхазара мичад шо, ер лаьтта довзац шоана. Укхаза-м бераш бале а беце а шекваргва.

— Укх шера мел аьхача лаьттан тIа ялат дIадувргда. — тешам белар Макарина. — Тхо тешадир Iа. Хетаргахьа, тхоай хьалъалаз тIехдала гIийртад тхо.

— Дика да-кх хIаьта. Цхьабакъда, цхьаькха хIама теркал делаш, — тIатIехар аз. — Укхаза йоалальраш, оалаш ма-хиллара, агрономически технически аргументаш яр, хIаьта деша политически оагIонах хIама алакзар. ХIаьта а эрий илдача лаьттан тIа хIанз ялат дIаде йиш хилар теркалдаь ца Iеш, бакъда дIаденза дарг ца хилар а теркалде доагIа. Из аллха экономически дикза даргдоацар хинна Iац, из политика гIулакх а да. Деррaгача дуьнена цIаьхха а дIахоялда вайна, коммунисташта, лоацача хана доккхий дехкараш кхоачаяде могилга. ХIаьта цул совгIа сага сахкетамга диллача а доархIаме да укх шерре а хIара целининна ший къахьегамах хьалина бернат бIаргадовр.

4.

Цкъаза хоетт: эрий дада лаьтташ оахилга эггара хьалха дагадехар малла? Из хаттар ше нийса оттадаьдац аьнна хет сона. Вай партенех халкъаа карагIдаьнна тIехдаьнна доккха хIама моллагIа цхьан сага «чудоссарагIех» лоIамагIен хинна хIама из хилар лархIа гIертара малаш доала цунах.

Эрий улла лаьтта ахар — из я Коммунистически парте сийлахь-боккха идея, хIаьта из чикхъяккхаро новкъостал даьд, нагахьа санна исторически категорешца уйла йиш, вахар доацаш, эрий ялда, цхьабакъда берийте мелка малхбоалехьара аренаш цу сахьате хIана яггац аьнна дегIаена экономически лакха культурени йола ярай а яь дIаоттаяра.

Хоеш да, европейски Россера мустбенна ахаркой Казахстана, Малхбузехьарча СибарегIен, Гаьнарча Малхбоален шерарча аренашка дIахача бIаьшерене а тIехьа баха ахийта болабаь хилар. Цхьабакъда, из болх къаьстта сихбенназ Сийлахь-боккха транссибирски машиннакъ хьахиларца. Цхьабакъда ииттa хоеш да, цуних хиннар фуд а. Пачхалья Россера дахкъаза баьнна, лаьтташ доаца, меца ахархой шоай дезалашца цхьала сихбенна малхбоаленгахьа, «сатусача» мехки дIваха болабеннаб, цига лаьттен ирази жорадарга чIоатгIа догдоахаш. ТIениI аьнна хьалйизача товарни вагонашка а хуашаш, вордашцен гIудалкхашцен ихаб. БIаьха, хала никъ, моцал, лазараш ла ца а могаш эзараш переселенцаш бовш хиннаб наькъа болхаш. Цу драматически эпопеях дола Iалаьмате дукха тешалаш юхедигад вайна исторе. Хьадагадохаргда вай, масала, «Переселенца валар» яха художника С. В. Иванова дилла сурт. Наькъа водаш, эрий ара, ше лаьрхIача дIа ца кхочаш вениов делал кхоабаш хинна да-ахархо. Фу хургда жерьяьннача сесагах, берех? Дог лазадоахкхача цу хаттара уйла а еш латт вай массаза а цу цIа хезача сурта хьалхашка.

Цхьабакъда, нух тIаккхачаца йолча моттигашка маьрша дIаккхьачараш а йиш еха хинаб. Ликача къовсаме цаI цхьаь волаш духьала нийттаб уж аххача. бирсача аренна. ЧуIе йоаца моттиг. доаца наькъаш. хий, цхьаннахьар а а цхьаккха тайпа новкъостал. ТIехьадийза дахчан нух. цхьа неггахьа йолча хана аьшка нух а долаш йола гIоарал дайна говрг — на яр еррига а «техника».

Революци ялалехьарча хана «эрий дада лаьтташ карадерзадар» халкъа боккъонца бола бала а хиша дIаеттадар. Пачхалья Iаьдалаш переселенцашца дог доацаш, адамал доацаш хиларах дорхалца яздаьд А. П. Чехова, В. Г. Короленкос, Г. И. Успенске. «Переселенцаш болча ахар» яхача цуй очеркаш тIа цхьан хуторе шийна бIаргадайна массанахьара дар санна дола сурт диллад Успенский Глеба:

«ВIашна отталча торфа е къохьарга йоккхий йоаца кучнилгаш дагайохийташ доэча, нийс-нийсденнача дIакъа а кхийса латтача гувагаша кIезиг-дукха а хетадалийтац цига саг ма вахий аьнна; са доалла адам бIаргагац цхьаь цхьаннахьа, вIалла а цхьаккха тайпа а торо яц укхаза нах боахалург ма бий аьнна хетадалара. Цхьабакъда, баха-м бах...»

Белгалдоаккхаргда аз, цу тайпара «Iаьржа гувнаш» — нах чубакъа толаш еха юхейиса хIамаш — цхьаццанахьа шаьрача ара кху а нийсъенний вайна, хIаьта цар массаза а гIайгIа дет чу йоссайора эрий ара юкхьанца баха хиншарий сагопача кхела хьакъехьа.

Низ ца кхочаш дола вахара хьалаш лоа ца а деле, ахархой кадаб, Россе, Украине, Белоруссе юха дIанхаб — кхы кIезигагIа хало йоацача кхела духьала. Паччахьа правительства переселенций хьакъехьа лелаяча политикана дорха эий кхайкалий В. И. Ленина. Цо яздаьд: «Россе юхаухаш латт хье нах, эггара даьнъазагIа бараш, доллача хIамах баьннен дорхбеннеш. Лаьттан дош геттара ирдена хинна хила дезаш дар СибарегIа бIаьш эзараш переселенцаш дIатарбара правительство ший низ кхоачар деш йоллашехьа а из вIаштIехьа ца даларах...» Цхьаькха статья тIа: «Юхаухача переселенций цу йоккхача талгIено хьахьокх СибарегIа дIабахар духьа шоай деррига цIенош дехкача, хIаьта хIанз юхебисача боахамах бехан къийбеннеш болаш СибарегIара юхабахканза ца боалаш болча ахархой де хIама доацача боалаш къийбалар, хIалак хилар, миска бнса хилар».

Правительства леладу гIулакхаш фуннагIа даь а бехказа даха, Iазап эзача халкъа Iалаьмате дукха адам малхбузехьара малхбоаленгахьа дIаухаш юхаухаши деларах бIарзденна са вIаьдде а гIерташ, бIарча теори дагалацай буржуазин тохнамхоша, доллача хIамнна бехне дараш... малхбоалехьара эрий арара лаьтташ шоаш да яхаш. Цар яздаьд, уж лаьтташ беркат лургдолаш дац, хIаьта шоай Iалама башхалонаш бахьан долаш цIаккха а пайда эцалургболаш а дац. ХIаьта а, бIаьш шерашка бернат чуIоадеш яьдача йIаьхийча, сага култ тохаза яьдача аренех бийтта мотт из хинна хилар ца хоеш мала вар Россе?

«Укхазара лаьтта ялат, баьццаараш хургдолаш, доахан кхаба йиш йолаш да, — яхаш яздаьд СибарегIенахи Къилбаседен Казахстанахи «СибарегIен чертежни книжка» автора С. У. Ремезова XVIII бIаьшерене а тIехьа. Харц Iилмахоша дагалийцараш бег а доалаш, В. И. Ленина дика санна дукхаза а яьхад: «Кхы а да мукъа лаьтташ... тIаниалтIатоха дезаш дола башха-дика лаьтташ!» Цун балхашнара, сочиненей гуллама 16-ча тома тIара, 329 оагIо тIара, тамашийна кIоарга баьккха кем корабаь сона. Владимир Ильича белгалдаькхад, уж лаьтташ «техника сеце латтанза ца йоалача кхоачеча, баха нах боьъо йовча, боадоне, экиеле, низ боацача кхоачбеча боахам лелабара общественни хьисапий... бахьанегIа миссел, Iалама башхалоний... бахьанегIа» уж лаьтташ мегаргдоацаш да хилар.

Октябрьски революце юрта боахама «общественни хьисапаш» оалангара дено хийца а хийца, цу тайппара хьалаш хьаккийтад кердача лаьттаех массе метте — Малхбузен СибарегIен Къилбаседен Казахстанен. Поволжье а Къилбаседа Кавказе а, Урале. Гаьнарча Малхбоалене — пайда эцара. 1940 шера мехка хIамаш дIаюош хинна лаьтташ 1913 шерица нийсдича 32,4 миллион гектар дукхагIа хилар. СССР Лаьттан запасаш карарзаяра дIахора хан-юкъ дIайолаелар 50-гIа шераш юкъехьачача хана. Дукхьал цу хане вIашагIа дувзаделар эрий дадача лаьтташ тIара даккханза ца а доалаш саггота ялат доаккхилгех из исторически декхар кхоачашдара реальни торон.

Кердача лаьттаншта шерра наступлени йолае парте кийчлуш йола дукха хе яр. 20-гIа шераш чаккдоалача хана а тIехьа дунен тIа дIахеза цIи йолаш волча Iилмахочо Н. М. Тулайкова, боккха механизированни боахам хьабарца эрий дада лаьтташ карадерзадара перспектива хьаеллаенна хилар шаьра бIарга а дайна, эггара хьалхара Iилман экспедици вIашагIтехай мехка малхбоаленера карадерзаде мегаргдола лаьтташ боккъонца хьатучадахара. Экспедице толам баларах яздаьд цо статьяш тIея ВКП(б) ЦК-ага дахьийтача докладной записка тIея. 1930 шера ВКП(б) XVI съездо — цига, дагадоххарах аргда вай, парте члена кандидатала дIаийцая Тулайков — дийцад мехка Малхбоалехьарча районашка ялата боахам шербарах дола дош. ЦК-а юртбоахама отдело кийчъаьча «Колхозни болами юрта боахам айбари» яхача доклада тIа ма-ярра хьахьекхар парте позици. Ер да из тернам тIоэшш хургдар гуш оттадаь документ:

«...КIа а нийца гIоргда вай кхы цул маьхегIа йола культура тIаяргIоацачех тракторах деннен бийсаннен 24 сахьата пайда эца йиш хургйолчен. ВКП(б) кердача кандидата профессора Тулайкова, йокъал уеттача лаьтташ леладе дунен тIа эггара дикагIа ховрех цхьанне даьча лоархIамегIа. Казахстанера 50 миллион гектарагара 55 миллион гектарага кхачалца дола лаьтташ хIамаш дIаера пайдана лархIа мегаргдолаш да, царех 36 миллион гектар гаргга дараш оагIув СибарегIенахи Уралахи хьаккийттача къилбаседехьарча округашка да: Актюбински, Кустанайски, Петропавловски, Акмолински, Павлодарски, Семипалатински. Укхаза аха мегаргдолча дерригача лаьттаех 5 процент мара дIаацац дIадийнача кIиво.

Мишта кхоачаиде дага да вай из декхар? Теркалде деза, кIин декхар нах геттара нийлха бахача районашка, тракторахи комбайнахи эффективность дукхагIа йолаш пайда эца йиш хулийтаргйолаш рельеф йолча районашка кхоачашде вай дезаргхилар... Из декхар кхоачашдара дукха совгIа-эшашагIа боацаш 700 эзар — 1 миллион говра низ эш кхы тIа а хIа дIадера 20 — 25 миллион гектар караерзаеш. Из вайга дулургдолаш де дезаш да!

Из декхар кхоачашдеча хана цун керттера организационни маIан сенах латт аьлча, из латт, нахи хьайбаши цига кIезигагIа хургдолча тайпара, нагахьа санна ялат ца хулаш диса моттиг нийсдой, укхаза йоккхий запасаш лелаянза даргдоацача воаш кхоачадергдоацаш из кхоачашдарах. Дерригача балхашта механизаци ярал совгIа, укхаза теркалданза даргдац хIара трактора, хIара машина, хIара сага бизза мухь тIабилла безаш хилар. Цхьан сага 200 гектар лелаеза хилар теркалде доагIа».

Уж предложенеш парте съездо тIаийцаяр, халкъо хьал а лаьца къоабалъаьяр. Эрий дада лаьтташ карадерзаданза дарг ца хиларах цу хана дукха яздора центральни моттигерчен газетаца. СССР лаьтта леладара Наркомат эггара хьалхара ялатий совхозаш ехка йолаелар Казахстанех СибарегIех, хIаьта цар опыто новкъостал дир вайна эрий дадача лаьтташта тIехьагIо шерра наступлени йолаеча хана. Геттара дика кхетадеш да, бакъдар аьлча, кхоачам хилал техника цу шерашка яьссача аренашка лелла йиш йолаш вай мохк ца хиннилга. ХIаьта цул тIехьагIа тIом ма болабелирий. Цхьабакъда бахьи ардаши долаш дада лаьтташ шерра карадерзадара идея яланзар. Целина ше санна, яхаш яр из, ший сахьат хьатIаоттарга хьежаш мара йоацаш.

1974 шера Алма-Ате, эрий дада лаьтташ карадерзадаь 20 шу дизара хетальча торжественни заседание къамаьл деш, аз белгалдаьккхар, исторически событей, йоккхийча политически решеней боккъонца бола лоархIам, массаза а яхар мо, тIехьагIа мара, ле лерхIараш хьахиннараш вIаш нийсде, цу событешен решенешен уж яле а кхыле а йолча вахара оагIоша боккъонца еча воздействе мах бе йиш йолча хана мара, ма аьлла а, цу сахьате хьагучабоалаш да хилар. Исторически юкъо, лоадамбоацараш совдараш кIезигагIа велургдолча а доахаш, цу тайппара йиш хулийт керттердар, лардердар дикагIа, шаьрагIа бIаргаго. ХIаьта керттердар. Нагахьа санна эрий дада лаьтташ карадерзаделга теркалдича, сенах латт аьлча, из латт, 1954 шера парте Iалаьмате лоархIамен актуальни халкъбоахама декхар хьалхашка оттадаь хиларах. ТIаккха из керттердар цу хана советски наха дика кхетадора, царна дика хоора.

Белгала, хьадагадоха вай 50-гIа шераш доладеннача юкъе хинна хьал. ЯлатийцагIа гIулакх чIоагIа аьрдагIа дар цу шерашка. Мехко ялатий юкъера хьувкъам цхьан гектара тIа 9 центнерал дукхагIа лакхлацар. 1953 шера 31 миллион тоннал кIезига дукхагIа кийчдаьдар ялат. хIаьта гIулакхашка дIадахийтар 32 миллион тонн дар. Цхьадолча даькъе пачхьалкхен резервеех пайда эца бийзар вай цу хана.

Цу хьала кIалхара довлар духьа эггара доккхагIа, хоадамболлаш дола, хIаьта иштта къаьстта лоархIаме, сихха гIулакхаш чакхдаха дезар. Цу хьалашка парте, лаьтта леладеча къаьнача районашка хьувкъам лакхбара ши йола уйла кIезиг ца а еш, эггара хьалха а даьнкха дIаоттадир дIадуя лаьтташ тоъал дукхен сихен шердара декхар. ХIаьта из малхбоалехьа эрий дадача лаьттай чотах мара дулургдолаш дацар.

Къаьстта белгалданкха безам ба са: дIадуя лаьтташ шерделга дукхала меттел, дикала а бустам болаш дар. Мехка ялат нийна Iацар, цунна вIалла а кхоачам боацаш яр эггара маьхегIа йола кхачан культура — кIа. ХIаьта из дулалургдолаш дараш чIоагIачен низ болчен сортех дола тIехдина кIа кхеде йиш йолаш дола эрий дада лаьтташ мара дацар. Нагахьа санна аьттув баьлча, мехка ялата балансана овлангара, аз-м аргдар, революционни хувцам булургбар.

Тахан, дукха ха яьнначул тIехьагIа хьахиннараш гучахьа а долаш, дола хIама шено йоацаш долча хана, кхыметтел цецвалла а мегаргва: эрий дада лаьтташ карадерзадара духьала бараш миштa нийсбеннаб? ХIаьта а уж болаш хиннаб. Вешта, боккъонца духьала бараш аьлча — чIоагIагIа бараш, кхыметтел эрий дада лаьтташ хьовхадича а ца дезаш хиннараш — ба ала мегаргдараш дукха ца говш хьахиннача антипартийни группа доаккъошкой мара бац. Цхьаккха дича а цу валаца дIахьекхабе йиш йолаш бац вожаш — духах-денах ца кхеташ хиннараш, цIенача дег тIара шено йолаш е соа лоралуш хиннараш. Уж духьал бакъдарашцен лоархIамашцен тешабе гIертар тхо. Цар позицеца, оалаш ма-дарра, кхе долаш хIама дацар. Доаккийча гIулакхашкара увахцIена шеконаш кхыметтел хиланза яргIоацаш а я — тIехьа а духьала а доле эзараш оза, дола хIама эIамнигачарга дIаккхачталца лархIа, сихен тешшамен хотало, аллха котало йоаккхаргйолаш кийтъе эза оарраци.

(ДIахьодадр 4-ча агIо тIа).

ЦЕЛИНА

(Д1ахододар. Доладйр 2-чеч 3-чеч оаг1омаш т1а).

Массе тайпара шеконаш хилара дола бахьанаш к1езига дацар. Хьалдаргьа вай алхха 1алама — климатически, лаьтта леладара — факторaш. Хоаш ма-дарра, дукха кхы мехкаш санна боацаш, белггала аьлча, юрта боахам лелабара хьалаш т1ех дикачарна гаргга долаш йоза США санна боацаш, вай мохк дукхаг1ча даькъе лаьтте леладара кхераме йолча зоне ба. Т1аккха, из мишта хинначул т1ехьаг1а цу факторах хулаш дар дукха сомде, кхы а дукхаг1а 1аламa мукъаг1а ваха хьашт дарий, керда, шоай масштабашка диллача 1алaьмате йоккхий, цхьаболча специалисташта хетачок, лаьтта в1алла лела а дулургдоаца юртбоахама районаш хьарца? Геттара ч1оаг1а йокъал уттача, маьлхо йовгаьлча, шера 200 т1ех яьлча а 300 миллиметр мара йоачан ца хулача аренашка итташ миллионаш гектараш т1а д1аде дезаш ма-дарий к1а.

Цудухьа селлара ма-дарра дувцар цу хана масштабашка диллача 1алaьмате доккха г1улакх. Цу денощка йийцар сона К. Е. Ворошиловаца юкъенна хинна цхьа эпизод. Массаза а санна юрта районашка вахачара ц1авена хиннав из. Сагогдеш, дукха х1ама ца эшаш бохам баьнна а волаш веяан из. Эрий дада лаьтташ ахарех дола лош дувцаш латтилга а хайна, цунна 1алaьмате дукха ахча, иня, техника эшаргйолга кхета а деш, г1айг1ане а ваха аьннад цо:

— Х1ьата смоленски юрташка-м х1анз а цхьанцайолча моттигашка шоаш дукъа а боахкаш оах лаьтта.

Бакъда из, етта боацаш хоржам бар партена хьалхашка лаьттар. Т1ом чакхбаьнна яйслаг1а шу мара дацар. Цо яь човнаш цу хана а ц1ий ухаш яр. Фашисташа йоатаьн йохаяьх 70 эзар юрт яр, бокъонца х1алакъьн лйхан 98 эзар колхоз. 1876 совхоз яр, д1адигадар 17 миллион бежан, 7 миллион говр. Х1ьата д1алувцанза йиса хинна районаш йийцача, цига а селангара денз бухъяьикхвар массе меттера МТС-ий, совхоаий, колхозий материальни база. Дукхача шерашка болх бьь тишьенна яр техника, кхаш тесса дита дар. Х1ьата эггара унзараг1а дар: цхьанна а метте тоьаш бацар нах — т1ом т1а лийгабар милилонаш трактористаш, комбайнераш, шофераш, механикаш, техникаш, инженераш, агрономаш.

Т1ом хьалехьа хинна юртбоахама производства боарам 1алaьмате боккха ина т1абахийтарах цу ханалe юхаметтаоттабаьбар. Цхьабакъда, юрт д1ахо я новкъостал эшаш яр, бахача наха т1ат1а дукхаг1а эшаш йолча кхачан продуктащца кхоачам бацар юрта боахамо, х1ьата промышленноста — бедалца.

КПСС ЦК 1953 шера сентябрьсин Пленумо ч1оаг1йир юрта боахама кулгалдечара кхоачамбоацараш д1ад1ха дезаш йола шерра программа. Хеталора, деша ме1анга шийга диллача, ахчанна, материально - техническии наьхен ресурсашта мехкарча халача хьало деррига низаш массаза а лаьтта леладеш хинначи районашта т1а ца дерзадича валийтац аьнна, цигара мукъаг1а бизза пайда юхахьэзцар духьа.

Из деций из деррига а, парте кийчъяь программа юрта боахама деррига доакъош айде лаьрх1а хиннаяле а, сихха толам боаккхилга цо 1алаш ца деши е цунна 1алашдулургдолаш ца хиннен хилар. Къаьстта доаг1ар из керттерча декхара — ялат даккхара. Кхаш леладечара, баьцоаг1аш лелаечара хьахур алсемдоеккхилге — массаза а, я1ьха процесс я. Цудухьа дар, кхьметтел кхераме доллашехьа а, ха совъяккхар духьа цхьа дакъа ресурсаши ахчен 1алaьмате къе хиннача ялата балансака цхьан сеэоке тоьал йоккха коарчам т1атоха тарлуш хиннача целиннана майрра т1адерзадалза ца доалаш хиние хилар. 1954 шера эггара хьалха нарадерзаде лаьрх1а хиннача 13 миллион гектар лаьтташа нагахьа санна толам баьлча, цу шера гураьхе а 800—900

миллион пунт совдаккха йиш яр вай аибарашкара товарни ялат. Цудухьа из де лаьрх1ар парте. Цу тайпара, из толаш дар г1улакх тактике а, х1ана аьлча цу сахьате реальни результат хьахулар цун ялата кеңе, стратеге а, х1ана аьлча аттача г1олла, цун рузкъах «ма а теха», цун бернаге т1ера т1оа хьына мелабь хьа а нийца, т1ехьаинахьа юхадовдар духьа мича дахадар вай целина т1а, вай дахадар дукхача шерашка цига хилар духьа.

Дагадоккхараг1а аьлча, уж иле а е кхьияле а йола йоккхий паччахьалкхен мероприятеш чакхъяканза ярг ца хилар е чакхьяха хьалха хилар бокъонца ше ма-дарра къоастаде хоаш болча деятелех вар Климент Ефремович Ворошилов. Эрий дада лаьтташ карадерзадара т1ехьа эттар из, х1ьата цул т1ехьаг1а, Казахстане а вена, б1арг макхоачча форд санна латта к1а б1арга а дайна, г1адвaxa йоахар сога:

— Ма дика болх ба-их вай укхаза даьхка! Укх аренашка кхачаш латт белорусски а, смоленски а, вологодски а ахархочоа дола новкъостал. Цу т1а а геттара сиха новкъостал. Цунна хьаштдале целинин ялат т1адолча машинаш т1а моакха—к1и бос болаш—ж1арг а оттаде. Ч1оаг1а аьттув боакхкаргба вай цо. ч1оаг1а!

Из деррига а т1ехьаг1а дар. Х1ьата цу хана, 1953—1954 шерашка, дискуссеш д1ахо еш яр. Эггара ч1оаг1аг1а дувхьала доахарех ца1 дар: в1ашт1ехьа дий, к1ал ца цхьанихха кийчо а йоацаш, извал 1алaьмат а кийца, геттара ерзаиччa, адам да даха-ча араюкяье даха д1аоттар? Мичара, хьалхаг1а хьалхе еза поселнаш, школаш, больницаш, каькъаш, ремонтии заводаш мастерскеши, элеваторaш, х1ьата цул т1ехьаг1а т1аоза техника а нах а. Мишта лургда укхаза жоп? Бакъдар аьлча, из долла х1ама хилча-м дика ма-дарий. Вешта, из хаттар увттадаьраша кхетадацар-их массаза а дувцаш дола из лоархlаме-г1ара х1ама — целиний лаьтташ т1ара ялат геттара сиха эшаш дар! Вай целине долхар цхьан хана из нараерпае а, цига г1ирсаш хьалде а, цигара ялат даккха а. Социализм шоаш ч1оаг1ъеш, советски наха дукха х1амаш дерзанча лаьтта д1адоладаьд хадал хьалхабоалар духьа. Парте гуччахьа д1акхайкадир целине баха ше т1ехьийхарашка: хала хургья, геттара хали. ч1оаг1а къовсам — ба лоаттабе безар, х1ьата моллаг1ча къовсаме денале г1улакхаш эш. Т1аккха из денале г1улакх хьахьокха шоай сакхетамаг1а бахар мехкаре б1ьш эзараш патриоташ — хургбола целинникаш.

Шиш ц1вккха а хувцалуш йоацача традице лерраг1а хьа а йоаг1аш, парте, халкъаца дага ца йоалаш, ц1аккха а т1анйцаш йоккхийн принципальнни решенеш. Иштта из дир цо х1анз а, 1953 шу чакхдоалаш 1954 шу долалуш тайп-тайпара б1аьш совещанеши собранеши хилер РСФСР краншкен областашкен, Казахстана областашка, кхыча республикашка. Цар хьахьекхар, баьшн ардашш дола лаьтташ карадерзадара даькъера парте идея коммунистаца, дукхача къахьега-ча адамаша къоабалъеши хьалловцаши хилар.

Вакъдар аьлча, целинни къовсам юкъарчал доацаш д1аболабела безаш йолча моттиге а ца къувсаши шеконаш йоацаши диеаизар дош. Вешта шеконаш-м бе-бе махулий. Парте дагаласцар аттача г1олла целинах тоссалулга а доацаш, цо кийч а яь оттаьр йоккха халкъбоахама программа хиларах нах тийшачул т1ехьаг1а, уж цхьаккха шеко йоацаш т1ехьа оттар цунна. Белгала да укх записказ т1а хьалкаг1а хьоахаваьча сега — парте Атбасарски райкома хьалхарча секретара, целине Социалистически Къахьегама Турпал а хинна д1аэттача В. Ф. Макарина дувцар. Цу ханарча шиш шеконех укх тайпара ядаьд цо дукха ха йоацаш:

«Х1анз шераш д1аихачен дукхха х1амаш наха дици а денна д1адаьначен хана, доккхал де а, мичча беса дале а целинай орбитана юкъеза тхо деррингаш а, дерзана даьха бе доахкаш то-

раш а долаш бола дошлой санна, сатийна ядача аренашта атаве чуххьалиа а цу сахьате из эшае а кийча дар ала а йиш йолаш дар. Цхьабаьида, из т1аккха бокъонца долаш долчоа духьала хургдар. Дег чухь цхьаккха хьарамде йоацаш ала йиш я сога, цу хана, атбасарций деза г1удкхаш малаг1аш да тхона хайнача хана, сон районa култаддеш соца хишла са коллегаши, к1аьдда аьлча. г1арж аьнна в1аштабахар. Тхона хетар кхетаде сел иштта хала я дац. Целина ахар фу я, тхона — укх моттигашна 1о а даь, хьал а кхийна, укхаза болх беш хинна дараштa,—геттара дика хоара. Хала, 1алaьмате хала из йоалар цунах ахархочун. Цхьа бахьан доацаш мичад 100 шу совг1ча хана атбасарски ахархоишта 100 эзар гектар мара керда лаьтта аха ца магар, х1ьата цунах д1адуер кхоалаг1а дакъа мара дацар, из а дикаг1долча аьттув болаш доаг1ача шерашка. Х1ьата х1ана шин шера районе аха езаш хиннар ах миллион гектар х1ана яц аьнна яр, еррига а х1ана яц аьнна йола аре т1ак1алт1аяиккхен цунга ялат далийтен, в1алла къамаьл а доацаш, ялат далийта дезаш дар! Уйлае х1амош долаш дар... Мичара, тхо цхьаккха шеко йолаш дацар, мехко тхоаш кхоачам хиллал йолча техникаца 1алашдергхиларах. Из цу ханале ший доалехьа дег1аeва промышленность, йоккхий экономически ресурсаш йолаш бер. Т1аккха юха, хаттар де мукъабал оаш сона: малав из техника лехкаргьяр? Х1ана укх сахьата йоацаш ма йий, наха даиъа а ца лоацаш, шоаш лаьтта оахаш, ялат д1адуши, чуцаш, кхы а цунах булкаш еш а йола машинаш. Аь к1есиг-дукха из т1екдоах аьнна 1оттар е тарлу сона цхьаболчар, х1ьата аз дувцар-м тхьоврарча ханах ма дий, бокъонца ше хиннача тайпара. Доикха, довзаш доаца г1улакх дар д1адоладеш хилар; тоьал доккхача даьхъе к1ерам а боаллар цунах».

Дукхача хана денз сона воезаш вола Василий Филиппович бакъ ва. Кхерам боалдар, х1ьата а, парте хьалхашка оттадаь декхар дикаг1а мишта кхоачашдергдар-хьог1 аьнна, уйлае йиш йолаш а саиц а вар райкома секретарь. Нийса дар районе цхьа гульъьь ца 1еш партийнн, советски, боахама актив гульяр, къамаргаш даьрхьал лаяца къувсир, г1улакхаш чаккдахара тайп-тайпара наькъаш могадар.

«Тха хинна шеконаш, — йоах т1ехьара а В. Ф. Макарина,—бакъдар аьлча, дукха ялалехьа ц1енъення д1ахьлар. Парте чакхдаха кийчдир тхона ч1оаг1а хьаштдолаш дола г1улакхаш. Цо ког г1ортолга йора боарам боацеш ч1оаг1а халкъ шийх тешарах. цун бокхача граждански сакхетамахи энтузиазмахн. Дукха ха ялалехьа бокъонца 1ул санна тха районе чуйолаелар техника, кагийча махатарен мехкарашкарен эзараш письмош даьхнар нах эшаш йолча колхозийн совхоайн адресаш дувцар дехаш. Т1аха баьлар парте т1ахьийха б1аьш специалисташ, техника геттара дика йовзараш. Цул т1ехьаг1а д1аболабелар б1арга ца байна тайла турпал болх».

5.

Къаьмача словараш т1ара корадоаг1арда шоана «целина» яха дош, бакъда, корадоаг1арядаш шоана «целинник» яха дош. Из хьахиннад 50-ча шерашка, коллективизаци яьча шерашка «колхозник» яха дош хьахиннача тайпара. «Целина» яхача деша ший ц1ена лаьтта леладара лоарх1ам болаш хилара ме1ан цу хана д1адаьлар, общественни термин а хинна д1аэттар из, х1ана аьлча цунна т1ехьа лаьттай йоккха гражданственности к1оарета советски патриотиз-

ми. Целинник—шийца турпала ха белгалъь йола исторически фигура я. Цу деннаца белгалдаьд хано д1адехаренка хьекина этта къаьстта хьисап.

Цхьа ца1 мара хьаладаьданна ц1алг доацаш хиннача кустанайски цхьан совхозе веча, х1ьата нах цу хана а палаткашкен толашкен бахар, сона хезар цу ц1енощкара дикаг1а дола ц1а х1аьтта ваь к1аьяк волча маран сесаган д1адеинад, аьна. Цу г1улакхо г1адбига бар берригаш, х1ьата ираз кхаьчача дас сога аьлар:

— Тхо х1анзза мара укхаза даьхна деце а х1анз тхох укхаза дилла даьха целиницкаш лорх1а исгаргда хьона.

— А, — духьала хилар со. — Укхаза целиник х1анз берригача боехаве а ца1 мара вац — из х1анз ваь к1аьяк. Цо х1анзчул т1ехьаг1а укхазарча моттигашка даьха нах хила дезаш да. Из ц1аьхха хургда а моттац сона. Атта хургьяц.

Дагадоаг1а сона гаьмарча хана Целиноградски областе хинна къамаьлаш, цу Атбасарски районе. — б1аьстийн гураьхен. Геттара тайп-тайпара дар уж. Хьалхарча целиним б1аьсти кулгалхой летгъаш хозар хьабаькхача нахах дикка дукхаг1бараш шоайцига 1е безам болаш бац, яхаш. «Мариновский» совхоза директора А. В. Заудалова йоалар:

— Ер вах цхьа дика тайа тайпара ба, х1ьата воях оаг1орахьара, б1уна тара ба — берригаш кагий вах. Тахин укхаза ба. кхоана кхычахьа баха безам боаг1а.

— Бакъда, из проблема я, — раьза хилар со. — Къонабараш романтика йоаллаш хул. Цхьа-шн шу даьлча кагирхоех цхьабараш д1ахаха болалургба. Магой хьона: дукхаг1бараш алхха палаткашка мара беха раьза боацаш. Царна безам бале, дукхаг1а халонаш а д1але, эшаде х1ама хургдолаш. Циъарчоа эшаш мелдар хьалдаь баьлча, шоай г1улакх даь бертбе кагий нах т1аккха сагот а денна кхыча моттигашка г1оргба.

— Х1ьата оаха фу де деза?

— 1адраш мишта д1ач1оаг1ьергья уйла е. Ши ниьъ гу сона. Мехкарий хьахьеха беза укхаза, доярнаш, селищнцаш, телефонисташ, поваркаш, лораш, хьехархов — царна х1анз болаш мердача моттигашка кхоена хургболаши к1езига ба болх? Хьахьеха мехкарий, дукха кагий нах дани бахаргоолаш укхаза совцаргба. Т1аккха шоллаг1бола ниъ — хьахьеха дезал бола нах, бакъда царна вазара эша леррт1а хьалаш хьалхаг1е а в1ашт1ехьдаха. Иштта нах баха хоьворгба вай укх лаьтта.

Нагахьа санна, бокъалдар аьлча, цу хана оаха динцар сага, ираза планировани яра хьанъехьа дар. Х1аранена ц1а, кхувра эш, безим эш, бераш эш. Паччахьалкхенна, общественна могаргдац э1амитача сага, къаанача эзвалахь оалаш махиллара, ег1ар лаха, бакъда мехна ц1ена «ма1ача наьхи» районеш е «кхалнаьха» городаш хургйоацаш мел эшар де г1ерташ хила деза. Х1ьата нагахьа санна демографически проблемаш хьакъалца къестеш хуле кагий нах цa1 шоллаг1чо шоаш хьалохаши ираз долаши хургба. Уж хила боаг1аш а ба ираз долаш, х1ана аьлча из ца хилча мехка бериат хиза йиш яц.

Кастта дукхьал Атбисарски район целине мехкарий хьахьехара инициатор а хинна, д1аэттар. Алма-Ата ихахкахьчача 1954 шера 17 июле дега ч1оаг1а тоам а хулаш «Правда» т1ара дийшар аз «Мариновский» совхоза къонача целинницаша Емельянова Раисас, Замчий Александрас, Клешин Еленас, Непочатова Валентинас, Пашкова Полинас, Семенова Людмилас мехкара мехкарийн кхалнахи целине бахка

т1ахьехаш даь кхайкарал. Т1ахьехам эггара шераг1ча тайпара хьалхьацар. Гурахьа ялат чуэцача Атбасаре вена волаш юха а Заудаловца в1ашаг1кхийтар со. Г1адваха и цу хана боарам боацаш ч1оаг1а цхьа х1ама дага доаллаш а вар из. Хетт аз:

— Телха х1ама да цига?

— Д1ахьаждахь, Леонид Ильич! Х1анз со-м директор а воацаш керттера почтальон волаш санна мавий... Мехкарашкара эзараш письмош ма-даьхкадий совхозага-м. Берригаш а наькъа арабовла кийчи болаш, берригаш а дуккьал тхо долча бахна раьза болаш! Цхьан тайпара д1анийсде деза из г1улакх. Кхы а дукха совхоаш ма-йий. Х1ьата мишта хул ер: боахам а боацаш нускалий ярмарка!

«Мехкарий десантаца», бакъдар аьлча, к1езига бала оаьнар. Бакъда, целинера вахар д1аб1ара хьекжаше хувцалуш дар. Т1ехь - т1ехьаг1а сихаг1а походни, «армейски» долчара бовзамерчунга, дикаг1а тоаденначунга доалаш довг1ар из. Х1ьата тахин целина миччахьа со вахча а сох беттаду укхаза баь балхахой. Цу кранишкарча вахаро к1оарга, ч1оаг1а оалаш хийцад.

Даьца Социалистически Къахьегама Турпалца Демеев Жансултаниаца цхьана кхай т1а аравоаа цун во! — Демеев Мираш. Цу лаьттана бовзаш ба алхха ц1и хеза бола эггара хьалхара целинникаш Довжик Михаил, Дитюк Владимира байза ца 1еш укхаза баь бола дика ялат кхедераш Довжик Владимир Михайловичи Дитюк Григорий Владимировичи а. Цкъа хинна 1анзар со Къилбаседа - Казахстански областерча «Ждановский» совхозе, цун директорах Николенко Марк Павловичах ветеранлар. Ветеран пенсе т1а вахачул т1ехьаг1а боахами кулгалде эттар цун во! — Николенко Владимир Маркович. Целине Социалистически Къахьегама Турпал хинна Кустанайски областа Карасуски района «Ленинский» совхоза комбайнер Исаков Амангельды. Цун во! Владимир Амантельдинович х1анз цу районерча «Койбагарский» совхоза керттера агроном ва. Бокъонца йола ялат кхедерий династи йиллай Целиноградски областерча «Самарский» совхоза комбайнера Космыч Иван Григорьевича: цунца цхьана ялат хьал а кхедеш чуийдеш ва цун кйс во! Цу тайпара масалаш 1алaьмате дукха да. Деррига а дагалаьцача тайпара хилар: мерда лаьтташ карадерзадаьд, цига баха нах сайцаб.

М. Е. Довжика бригада целинин палатка Москве Революце Музее латта дукха ха я. Х1ьата цхьан хана цу тайпара палаткаши толаши хиннача хьахинна1 б1аьш аренашкара городокаш. Казахстана целинин районашка х1анз вахаш а юрта боахаме болх беш а миллионош шн б1аь эзари саг ва. Уж моттигаш мехка моллаг1а кхыбола экономически район а санна караерзаь а нах баха хайша а моттигаш хинна д1аэттай.

Хьалхарча целинин шерашкарча фотографеша дукха х1амаш лерда а доахаш юха дагадоккхийт. Сурташ т1а — аьсса аре, трактории поездаш, совхоаий ц1ераш т1айола загилгаш, палаткаш, толаш, гота вагончикаш, т1ехь тховнаш доацаш, «лабалгаш йоацараш» аьнна ц1и тазла хинна топпарах даь ц1алгаш. Нах цу фусаминка баьхнаб фонарийн фатагена лаьпайи яр мара сердал йоалаш. Цар мел хиннар хьена лаьрх1а, сапарг1ата доацаш, походни хиннад. Х1ьата д1ахьажал юю цу наькха юхьмарашка — мел белабенна г1адбаха ба уж. Дог айденнен кхоаненах тешаши хилар гуш да цар х1ара веланъажарца. х1ара кулг лостадарца. Цу хана целине болх беш хиннача тхона массаненa хоалуш яр

из оптимизм, шоай низах б1убенна болча наькха из дог айдалар. Х1ьата мел хоза хетар вахара оаха хьалхьоаль аре! Йоккха наступлени хилалехьа санна укхазахьа, хьалхарча кранихьа, деррига хьат1адоаг1аш а в1ашаг1кхеташ а дар. Цу хана целине яхьча моллаг1а саг цигарча хьашташка хьежже ца ваьхача валацар.

Бакъда, болаш бар целинера д1аухараш а. Найслора ца хоаш шийсбенна, шоашта бола аьттув лехаш, боарам боацаш дукха шоашта д1а а дехаш цхьаккха х1ама лархlа лоаш боаца нах. Царех кийса аьмадар «землепроходинцаш» аьна, х1ьата царца дукхьал отта а лийзир эггара хьалха Къилбаседа Казахстане валача хана. 1954 шера б1аьстан юкъе Тобол яхача станце дар из. Поезда т1ера 1овоаллаше а гулбеннача наха юкъьера хьааранйикхача цхьан дукха г1ар еча э1амигача сего хаттараш деш атака йир сона. Мичахьа боалабаьб шоаш? Баьхачара х1ана бохабаьб? Ч1е моттиг мичай, аздаи мичад, д1айха барзкъа мичад? Укх аренашка, дий хьона, алхха шоай къоаргашка йоахха цхьа суронаш мара йоахалургьяц!

Сатийна ладийг1ар аз, т1аккха аьлар, пудухьа бийхеб укхаза бахе хоаша нах, ер лаьтташ карадерзаде, соцаш вацар э1амига саг. Шийна т1аоакка ей пиджак эга а еш укх сахьате доаца кетар хьиэла еза сона, йохар цо. Къьита гуш дар моллаг1а х1ама д1аккхетадайта йиш ярех, саг из воацига, — цу тайпара бараш цу сахьате хоалуш хул, — из соцвне ийзар:

— Хьо сенна венав укхаза, кийча пирогаш яьа вената хьо? Из пиджакилг а йийза кепнилг а тилла фу лаьрх1а венав хьо? Хьо санна бараш целинана эшаш бац!

— Иштта хул массаза а, — оаа лаьг1ийр цо, — хьайна законаг1а доаг1ар 1а хьадийхача...

— А, дукха вахарг, аьлар аз, — 1а д1адехараш законаг1а хургда цхьа бутт, шиъ е кхоъ баьлча, х1ьата а алхха цхьадолча х1амашта. Х1ьата бокъонца законаг1а уж хургда алхха цхьа шу даьлча. Х1анз-м кхы к1езигаг1а доацаш хьогара хьадеха доаг1а. Сенна венав хьо? Тхо-м хьох тешаш ма-дарий, х1анз сихха хьона меттел кхьмер лаха везача кхаьчад. Х1ьата, сагота ма-хила хьо, кора а воаг1аргва.

Сона дагадоаг1ачох, из э1амиги саг Шуи яхача городерча группацара вар. Х1ьата, бакъда, из морг-м цига наггахьа мара ца нийслучарех дар. Цу Шуяс тхо долча бахнийтараш бокъонца бола къахьегамхой бар, тургайски аренашкара совхозах цар «Шуйский» аьнна ц1и тиллар, х1ьата на целинерча дикаг1ьарех ца1 хинна д1аэттар.

Х1ьата халонаш, къайла дахьа эшац, йолаш яр. Вай халкъо турпала итт шерашка кхоане бахьан долаш йоккхий халонаш а 1увшаш 1алaьмате хала х1амиш лайра. Тайп-тайпарча этапашка лайна ца тоьаш дар деррига — хьастамашн фетагени, кога г1ирси басман, керта т1а тховн ялати. Парте масса хана гуччахьа д1аоалар халкъага: халонаши эшаш дараши массане чуийна болх а беш д1адоахаргда вай, х1ьата вай вахар т1ехь-т1ехьаг1а дикаг1а хулаш тоалуш д1аг1оргда. Из хуле а хулар х1ара шу т1ехьаг1а дикаг1а, мехка керда-керда халонаш духьал нйтта яле а.

Бакъда, вай истоpe цу е вокх хана д1анийсвенна е эшачунца 1елашнаь а воацача сага цу хоадам болаш долча х1але атте а дацар. х1ьата цхьайолча хана боарам боацаш хала а дар. Цу хьакъехьа аьлча халонаш кхаьчар советски наьха ерригача ноахалашка. Цхьанна а халкъа ла йийза яц вайчо лайнараш санна халонаш.

Д1аб1арахьажал шо вай б1арчача вахара. Масса хана айлуш хьа ма-деладий из. Мелла йоккхй хиннаяле а духьаленаш вай масса хана эшаьй. Тахан доваш дар хьалха хиннача тара дац, космически кема ахархочун вордана тара доацаш санна мара.

Нагахьа санна целине из караерзаеча хана нийслуш хиннача в1ашт1ехьдаланза долча бытовой г1улакхашка юхахьежача, уж бокъонца хила а хиннай хаина йола халонаш. Из кхетадацар алхха шоашта шоаш мара безаш боацачар, юкъарча г1уланха в1еат хьоабе а лоаш боацачар. Цу тайпара барех халкъо нийса оал, уж — е папайна, е мамайна, е вайна а бац, аьле.

Юккьаица беха болаш кагий нах нийслора, из ше дар. Царца къамаьл дича, д1анхетабича, тешабича, кхьметтел дас санна хьаьстача кхоачам хулар. Бакъда, хьаста — цу хана наст-васта кулгаахоех болча болхлоацца къамаьлаш деш из дош юкъекхувла дезаш хулар со. Опыт хьаийца валанза волча э1амитача сага шиш а эш, бакъда эша-м хоза хьехам а эш. Цу б1аьсти 1954 шера Целинограда юххерча Джалтыр яхача станце чемодан бе а йоаллаш цхьа э1амига саг б1аргавайра сона. Поезда т1ахо г1ерташ вар из. Хьаттар аз:

— Ц1а вaxa-м ваьнаваш хьо?

— Ваьннав.

— Х1ана — хала я?

— Хала я. Се, сай оамал йовзацар сона. Хацар, иштта ч1оаг1а ц1енга, ваьхача моттигашна сатоссаргдий. Тхаьцига йiайха я. Нораг1а д1аарахьенича Азовски форд б1аргагу. Эза теха бешамаш я, х1ьата укхаза воа, дарц. Х1анз е унзара мух хьекх...

Цунна уллув 1охайра со.

— Х1ама д1адоладе масса хана да хала. Д1а уйла ел хьа нийсархоша фронте т1ом мишта баьб? Цар а сатийсад ц1енга, ноанощна, толашна баьхаб. Цун совг1а са дехка атаве кхаб... Иштта атта цхьаккха х1ама а дулац. Украине беш д1айог1ар сел доккха х1ама дац, х1ьата укхаза яьссача ара беш — из йоккха котадр я. Бакъда цхьа-шн шу даьлча укхаза юрташ хургья, хургья бешамаш а. Керттера дар да шийх тешаш хилар. Юха т1ехьашкахьа валарца д1адоладе мегартдац 1а хьай вахар!

Дагадоаг1а сона э1амига саг поезда т1а ца хайна, на х1анз. цу э1амиг б1аргавайра сона из. Хац сона х1анз, бакъда, цу къона воацача сага тайпан ц1и. бакъда, сона хет шиш кхел цу къажа аренца д1айийзачарца из ва, аьниа.

«Целина акхача хьалашка, — яздора цу деношка буржуазни газетех цхьанис, — саг ваха йиш яц. Вай цудухьа сатийна хила йиш я: целина иштта юсаргья Росси гийга чу зкъа ялаиза йола ч1егилг а йолаш».

Мел дукха дар цу тайпара 1оттар эш г1айхалаш! Бакъда, шоай лоlамаг1а баьхнарий эггара хьалхара яналонаш хьакхаьча кхо бутт баьлча аренаш баьцара ерзаь дадар доазув доаца к1и кхаш. Республике х1амаш д1аюаш дола кхаш поезда дукхаг1а хилар, х1аьта цу шерре 20 миллион гектарага кхоачаш а хилар. Х1ьата, нагахьа санна вай ца дезараша яздаьча тайпара целинага вай «кийчдаланза» хинна дале, т1аккха, малаш ба уж лаьтташ аьхараш а д1адийнараш а? Хьан еннаяр тхона цу шера 22 эзар совг1а ц1ена тракторн 10 эзар совг1а ц1ена комбайни? Мала вер тхона ц1енош, хьу, цемент, товараш, кхача т1аболаш эзараш поездаш яккийтар? А, из-м дика уйла а яь планаг1а яь наступлени яр. «Целина» оалаш хинна из б1аьшерений ч1оаг1але дукхкача хана го бьь а ца лоаттаеш сихха чухьийлха, майра хьаьнкха карерзаяр.

Хатта тарлу: нагахьа санна из бола техника бе а елла, беррригача мехко, деррригача халкъо хьаллоацилга а хоаш аренашна нах чуболабенна хиннабале, нагахьа санна уж цу хана а иллещда хестабеш хинна

бале, уж, оалаш ма-хиллара, эггара хьалхара г1а боаккхаше а наха доккхал деш долча шоай сийнах пайда эцаш хинна бале, боаг1ачул бокхаг1а баьбац-теш «целинник» яхача деша т1ехьашка мел латтачун нах? А, баьбац. Цу наха бокъонца да а даьд денале г1улакх.

Турпала г1улакха юхьиг тайп-тайпара гучайоал. Цхьа саг, ше лергвале а, йоагача ц1ерала чуэккхаргволаш хул, бакъда х1ара денна моллаг1а цхьан тайпара болх беш чакквала могаргдоацаш хул. Йолаш я ц1аьхха гучаюла турпалал. Йолаш я дерригача халкъа вахаре халача хана турпалал — масал лархl1а йиш я т1емах. Х1ьата йолаш я х1ара дийнахьара турпалал кхета а кхеташ шоай 1о1аме наха халонаш, кхыча моттигашка уж ца хила, тарлой я, шоашта д1ат1аэцаш йола турпалал. Аз доарх1 целинай наха шоаш турпалаш хилар хьахьекхалга. Цар юккьанца хинна вахарера ерррига халонаш а лайнай шерашка сатийна дукъал латташ из башха хьеставеш доаца лаьтти мара а дерзадаьд.

Целинай 20 шу дизар дездеча хана Алма-Ате аз дийцар цхьа тамашийнача сагах — Иванов Иван Ивановичах. Ленинграде ваьа из, т1ом болча хана ше ваь город лораеш хиннав, хала човнаш хиннай цунна, цаккха ког д1абаьккхаб. Дукха хана дарба даьчул т1ехьаг1а Казахстане кхаьчав, т1аккха цига севав. Цу кранца гаргало тессай, т1ехдика механизатор хиннав, х1ьата цун т1ема совг1аташта 1от1акхийттад къахьегама совг1аташ — Ленина шн ордени Турпала Доашо Седкъен.

Ерригача вало т1оараш детташ сий дора цун, трибуна т1а латташ аз а деттар т1оараш. Т1аккха къамаьлаш дора кхыча ораторшa а, х1ьата царех цхьанне, аз кхетадаьчох, юхадийцар из истори. Цо вийцар а коммунист, ленинградец, т1ем т1а хинна вар, шаккхе ког боацаш вола из целине а вена, дикаг1а барех тракторист а хинна Социалистически Къахьегама Турпал хинна вар. Цун ц1и — Картаузов Леонид Михайлович... Юха а массане т1оараш техар, ц1аьхха керта чу уйла ессар: шаккха а ца1 да хьоаг1 ер? Е аз турпала ц1и харцахьа яьккхар-хьог1? А, хила йиш яц, сона дика дага ма-воаг1ий из.

Перерыв йолча хана хаьттар аз Картаузовх, цхьаккха г1алат доацаш хиннадар. Волх беш ва целинии лаьтта Картаузов а Иванов а, цар кхелаш цхьатарра я, шаккхе Турпалаш а ба. Из цхьатарра хилар, аргдар аз, символично да. Хоза хета дац вайцига «целинник» яха дош денале символ а хинна д1аоттар.

Сай хана дукхаза тешаваьа со бокъонца бола турпалаш моллаг1а дар санна долча хьале, массаза яхар мо, сонта-кура боацаш, башха белгал ца боалаш хулаш хиларах. Цар ай а ца деш ди це а оалаш шоай г1улакх ду. Иштта вар Нестеренко Даниил а, Целиноградски областа «Дальний» яхача совхоза тракторист. Совхоза ц1еро ше хьахьокх из фу совхоз я: из улл областа эггара гаьнаг1арча мийиге. Духхьал цига ваха раьза хилар Нестеренко. Дукха доа дилла 1а чакхдоалаш латтар, цо болх беш хинна трактористи бригада совхоза центральни усадьбах д1ахавда, доагора кхоачам боацаш йиса меташ яр. Жаныспайка яха дода хийг дукха хайн денз цига баьхача наха аьхачох ч1оаг1а 1аьрика дар кхерам болаш дар. Х1анз из ша баь долча хана сихха трактораш д1ат1ехьаха езаш яр. Нестеренко г1о даьд новкъосташта из кхераме операци чакхъяккха, х1ьата ший трактор эггара т1ехьа йиграй. Бакъда хий т1а а даьина башаш латтача шаво лайнац...

(Д1аходоар хургда).

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

[illegible]

РАДИО

[illegible]

Тахан республике г1оалех Грозней н1еанг - дукха моркаш а йолаш, йоачан а йолаш, тайп - тайпарча оаг1онашкахьара секунде 0—5 метр ч1оаг1а мух а хьекхаш хилен фегара температура республике 2—7, Грозне 5—7 градус йовхия йолаш хилен тарлу.

Метеостанци.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, Ленина, 9 (3-г1а этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктонхама секретара — 3-34-38; партийни вахарен культурен отделан — 3-61-46; промышленноста отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела—3-42-28; кехаташ отдела—3-74-68; бухгалтере — 2-54-30; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364051, г. Грозный, ул. Ленина, 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отдела партийной жизни и культуры—3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем—3-74-68; бухгалтерия—2-54-30; корректорской—2-89-88.

Газет арадувла шинарен, ереи, шоаттен деношка